

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

15933

321.9

9-45

15 JAN 2010

№ 34

«Յարաջ»-ի գրադարան

№ 34

Վ. ՉԵՐՆՈՎ

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿՌԻՒ

ԹԷՕՐԻԱՅԻ ՇՈՒՐՋԸ

ԹԱՐԳՄ. Մ. ՅԱՐ.

Գրան է 10 կողմ

Թ Ի Ը Լ Ի Ս

1907

26 SEP 2006

№ 34

«Յանաջ»-ի գրադարան

№ 34

321.9
4-45

վ. ՉԵՐՆՈՎ

ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿՈՒԻ

ԹԷՕՐԻԱՅԻ ՇՈՒՐՁԸ

ԹԱՐԳՄ. Մ. ՅԱՐ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

1907

1. ՊՍՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Որ հասարակութիւնը չի հանդիսանում մի միապաղատ և միասնաւ ամբողջութիւն—գա ակնյայտնի փաստ է, որը ամեն մէկի աչքովն է ընկնում, ով գիտէ միայն խորհել հասարակական կեանքի հարցերի մասին: Եւ ի հարկէ այս փաստը չէր կարող աննկատելի անցնել ոչ միայն վերջին ժամանակի պատմաբանների համար, այլ և նախորդ դարերի: Բայց փաստը նկատելը դեռ ամենեկին չէ նշանակում նրա նշանակութիւնը հասկանալ: Որ մարդկային հասարակութիւնը բաժանուած է կատաների, դասերի, դասակարգերի. որ նրանց վիճակը, բարքերը, սովորոյթները, հայեացքները զանազան են. որ նրանց մէջ յաճախ երևան է գալիս երբեմն ծածուկ, երբեմն բացայայտ հակամարտութիւն, որը երբեմն աճում է մինչև քաղաքացիական պատերազմի չափերը— այս ամենը շատ անգամ շատ պատմաբաններ նշանակել են: Բայց դրանից դեռ շատ հեռու էր մինչև այն, որ այս հակամարտութիւնը ճանաչւէր եւ՛ մարդկութեան պատմական պրօցէսը շարժող գլխաւոր գոյականներից մէկը: Կարելի էր, օրինակ, դաշակարգային հակամարտութեան մէջ տեսնել հիւանդոտ սիմպտոմներ, որոնք նկատուած են, երբ հասարակութիւնը շեղւում է իր զարգացման նօրմալ շաւղից: Բայց այսպիսով դասակարգային կռիւը, դասակարգային ընդհարումները զրկւում էին որևէ դրական, ստեղծագործող պատմական դերից. նրանց նշանակութիւնը պիտի լինէր միայն զուտ-բացասական, միևնոյն ժամանակ կատարելապէս մակերևութական, զուտ-սիմպտոմատիկ. պատմութեան կենսական նեարդը, նրա հիմնական հունը ընկած կը լինէր այս երևոյթներից մի կողմը, և վերջիններս կը հաւասարւէին—երբ այս հայեացքը ծայրայեղ կերպով զարգանար մի ինչ որ բանի, անձև աղբակոյաների պէս, որոնց պատմական հեղեղատի հոսանքը դուրս է գցում և թողնում է փերին:

A. D. Miklan

Թ Ի Յ Լ Ի 2
 Էպիստոլարային «ԷԵՐՄԵՍ» ԸՅԿ. Մարտիան փողոյ. № 5.
 1907 (231)

21892 59

87. 68

Ճանաչել գասակարգային կուլի երևոյթները մէջ դէպքերի հիմնական բովանդակութիւնը և միաժամանակ՝ դէպքերի գլխաւոր եթէ ոչ միակ, շարժիչը, նրանց վրայ համապատասխան ուշադրութիւն դարձնել և պատմական հետազոտութեան մէջ նրանց առաջին շարքը քաշել—դա արդէն մի ամբողջ յեղաշրջումն էր պատմական գիտութեան մէջ:

Այս յեղաշրջումը կատարեցին, ըստ բաւական տարածւած հայեացքի, Մարքսը և Էնգէլսը: Ինչպէս ասում է, օրինակ, Վիլհէլմ Բլուե իր գրքում «Die Deutsche Revolution 1848—1849», — «Հրատարակեց մի քոլորովին նոր, այսպէս կոչւած, պատմութեան մատերիալիստական ըմբռնողութիւն, որով համաշխարհային պատմութիւնը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ միայն դասակարգային կուլի մի շարք միջնադէպեր»:

Այդպիսի հայեացքների տարածւելուն որոշ առիթ տւել է ինքը Էնգէլսը, որը մի անգամ յայտարարեց («Կոմունի. Կուսակցութեան Մանիֆէստ»-ի առաջաբանում), որպէս թէ պատմութիւնը դասակարգային կուլի հիմնական դրութիւններով բացատրելը հանդիսանում է «միայն բացառապէս Մարքսի սեփականութիւնը»: Բայց այսպիսի չափազանցութիւնը, որը թիւղաբուծ էր դէպի հանգուցեալ բարեկամը ունեցած խորին պատկառանքից, հեշտ է ուղղել, նկատի առնելով նոյն Էնգէլսի ուրիշ կարծիքները, որոնք այս դէպքում վկայում են հէնց նրա գէմ: Այսպէս «էուզելիգ Փոյէրբախի» մասին բնորոշում էնգէլսը նկատում է, որ «1815 թւից Անգլիայում ոչ ոքի համար այլևս գաղտնիք չէր, որ այս երկրում ամբողջ բաղաճական կուլի ծանրութեան կենտրոնը հանդիսանում էր երկու դասակարգերի ձգտումը դէպի ախրայեւութիւն, այն է՝ մի կողմից երկրագործական արիտակօրատիայի (landed aristocracy) և միւս կողմից բուրժուազիայի (middle classe): Յրանսիայում Բուրբոնների վերականգնման ժամանակից սկսած նոյն երևոյթը գիտակցութեան մէջ էր մտել: Այն ժամանակէն պատմաբանները, Տիեբից մինչև Կիլոն, Մինիէն և Տիեբը, շարունակ մասնանիշ են լինում դրա վրայ, իբրև մի բանալիի վրայ Փրանսիական պատմութիւնը հասկանալու համար, սկսած միջին դարերից: Իսկ 1830 թւից սկսած երկու երկրներում էլ բանւոր դասակարգը, պրօլետարիատը ճանաչւած էր իբրև երրորդ կուլուր ախրայեւութիւն ձեռք բերելու համար»:

Նոյն այս հարցն է շոշափում և Անտօնիօ Լաբրիօլան իւր մի ուսումնառի մէջ, որ նւիրւած է «Կոմ. Կուս. Մանիֆէստի յիշատակին», և նրա ցուցմունքները կարող են իբրև որոշ լրացումներ ծառայել Էնգէլսի ցուցմունքներին: Լաբրիօլան առանձնապէս շեշտում է Սէն Սիմօնի և Օգիւստինէն Տիեբիի նշանակութիւնը, իբրև պատմաբանների, որոնք հասկանում և բաց էին անում իրենց ժամանակի անցքերի դասակարգային աստարը: «Ներկայ դարիս առաջին կիսում, մանաւանդ 1830-ից մինչև 1850 ժամանակաշրջանում,—ասում է Լաբրիօլան,—միջդասակարգային ընդհարումները... աճում էին, Լամանշի երկու կողմերում էլ ընդունում էին շարունակ մեծացող չափեր, աչքի էին ընկնում աւելի և աւելի ակնյայտնի կերպով: Այս փաստը աւելի և աւելի պարզօրէն արտացոլում էր դանազան կուսակցութիւնների գիտակցութեան և ծրագրների մէջ, ինչպէս «ճախակողմեան», նոյնպէս և «աջակողմեան», Գիլզոից մինչև Լուի Բլան և Նոյնիսի Կաբէ: Այս փաստը վերջապէս իր արտացոլումը գտաւ մինչև անգամ գեղեցիկ գրականութեան մէջ, Բալզակի վէպերում, որին Լաբրիօլան համարում է «դասակարգային հոգեբանութեան» իսկական գիւտ-անողը, գեղարւեստական ստեղծագործողը: Այսպիսով ամեն բան նախապատրաստւած էր նոր թէօրիայի երևան գալու համար: «Պատմութեան իրական բովանդակութիւնը տեղափոխել դէպի հասարակական դասակարգերը և միջդասակարգային շփումները, տեղափոխել դէպի նրանց դարգացումը պատմական պրօցէսի ծանրութեան կենտրոնը—այդ ուղղութեամբ արդէն որոնողներ և գիւտեր էին արւում... Մնում էր ճիշտ և որոշ տէրմիններով ձևակերպել այս բոլոր երևոյթների թէօրիան»:

Այսպիսով Մարքսի և Էնգէլսի համապատասխան գործերը հանդիսանում էին միայն իբրև վերջաբանութիւն մի ամբողջ ընդարձակ մտաւոր հոսանքի, որը ընկել էլ ինչպէս ծայրայեղ, նոյնպէս և չափաւոր Փրակցիաներին: Մարդ կարող է այդ հոսանքի սագմերին հետամուտ լինել մինչև պատմութեան հեռու խորքերը: Էնգէլսի հետ վարած իր բանակուլի մէջ Աքիլ Լօրիան (որը սահայն առանձին դէպքերում կանգ չի առնում բունագրութիւնների առաջ) տալիս է հեղինակների մի շատ երկար շարք, որոնց միջով անցը-

¹⁾ Essais sur la conception matérialiste de l'histoire par Antonio Labriola. Paris 1897, Կր. 96 - 97.

նում է մտքի այդ հոսանքը, — սկսած Հարրինգտօնից (1656 թ.) շարունակելով մինչև Դաւենան, Մօնասեկեօ, Հերցբերգ, Ֆրիդհօկ-րասները, Ադամ Սմիտը և վերջացրած Մալինարիով — աջ կողմից՝ և Պրուզօնով ու Մարքսով — ձախ կողմից: Բանակուի տրամադրութիւն չունեցող և առհասարակ աւելի դժուար է հէնչէդէտօե կրօզէն թէև առանձին նշանակութիւն չի տալիս այդպիսի հետախուզութիւններին, սակայն իր կողմից մատնացոյց է անում գասակարգային թէօրիայի կարևոր սաղմերը դեռ Թոմաս Մօրուսի մօտ, իսկ Մարքսի մօտաւոր նախորդներից նա ուշագրութիւն է գարձնում դէպքերի գասակարգային աստատի առանձնապէս փայլուն պատկերացման վրայ Լօրէնց Շտայնի մօտ:

Բայց աւելի ևս հետաքրքիր պատմական զուգադրութիւններ են արել սօցիալիզմի մինչև — մարքսեան ֆրանսիական գրականութեան վերաբերմամբ Շարլ Անդլէրը, իսկ գերմանականի վերաբերմամբ՝ Դաւիդ Կոյզէնը: Առաջինը «Կօմմ. Կուս. Մանիֆէստին» կցած իր բացատրութիւնների մէջ ցոյց է տւել, որ հակառակ էնգելսին և հակառակ Մարքսի ուրիշ սկզբունքայիններին, «այն փիլիսոփայութիւնը, որը պատմութեան ամբողջ բովանդակութիւնը վերածում է մի շարք գասակարգային ընդհանրութիւնների, ամենակին նոր չէ և կազմում է սօցիալիստական աւանդութիւնների ամենահին բաղկացուցիչ մասերից մէկը»¹⁾: Անդլէրը պարզորոշ կերպով երևան է հանում նրա ներկայութիւնը սէնսիմօնիստներից ոմանց մօտ, ֆուրիէրիստների, յեղափոխականների մօտ, որոնք Բաբեօֆի աւանդութիւններն էին շարունակում, նրանց դադանի ընկերութիւնների (Fédération de Bannis, Société des Saisons), Թէօօր Շուստերի Բազարի, Բլանկիի, Կօնստանտին Պէկերի, Վինդալի և ուրիշների մօտ:

Իսկապէս դեռ Շուստերն էր հասկանում (1835 թ.), որ օրէցօր աւելի ուժեղ է բացւում երկու գասակարգերի հակամարտութիւնը՝ հարուստների, որոնք սպառում են ոչինչ չարտագրելով, և աղքատների, որոնք ամեն բան արագրելով գուրկ են ամեն բանից: «Օրէնքը սրբագործում է և հովանաւորում ուժեղների միութիւնը թոյլերի դէմ — տէրերի միութիւնը բանւորների

¹⁾ Ch. Andler, «Le Man. Com.», II, Introduction historique et commentaire. Paris 1901, էր. 64—69.

դէմ.» «Բորսայի և գործարանի ժամանակակից բարօններին» նկարագրելով, Շուստեր նախագուշակում է, որ նրանք պիտի կլանեն մանր ձեռնարկողներին. նրա կարծիքով «միջին դասակարգի գոյութիւնը կողք կողքի ժամանակակից սօցիալական մարմնի կազմածքի հետ դառնում է անկարելի»: «Կարելի է նախատեսել, որ վաղ թէ ուշ բանւորների ահագին մեծամասնութիւնը յեղափոխական բողոքով կը բռնկւի»: Եւ նրա կարծիքով բռնկումները կարելի է կանխել միայն հիմնական սօցիալական բարեփոխութեամբ, որը պիտի գործակցի միութիւնների զարգացման, ինչպէս յետագայ Լասսալեան «ընկերակցութիւններն էին պետական օգնութեամբ», կամ Լուի-Բլանի ազգային արհեստանոցները»: Սէնսիմօնիստ Բազարը նոյնպէս մատնանիշ էր անում (1829 թ.), որ մարդիկ պատմական զարգացման առաջին աստիճաններից «բաժանւած են երկու գասակարգի — հարստահարւածներ և հարստահարողներ, տէրեր և ստրուկներ, պատրիցիներ և պէքէյներ, սենեօրներ և ճորտեր... որ և մարմնանում ու տաննապէս աչքի է ընկնում այժմ սեփականատէրերի և բանւորների յարաբերութիւնների մէջ»:

Դ. Կոյզէնը իր ուսումնասիրութեան մէջ մարքսիզմի նախորդների մասին Գերմանիայում) հետեւեալ պայծառ քաղաքածքն է անում Գրիւնից (1844 թ.). «պատմութիւնը մինչև այժմ եղել է ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ մի անընդհատ պատերազմ. սա իր էութեամբ մի պատերազմ է եղել բաղաւորների, սեփականատէրերի, յաղթողների՝ ընդդէմ դժբաղդների, զրկւածների, ճնշւածների: Յուսատանում այս վերջիններս կոչւում էին ստրուկներ, իլօտներ, Հոսօնում՝ ստրուկներ, միջին դարերում՝ ճորտեր. Ռուսաստանում նրանք գիւղացի անունն են կրում. Հիւսիսային Ամերիկայում այդ նեղրներն են. իսկ քաղաքակրթւած աշխարհում՝ Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում նրանք կոչւում են պրօլետարներ»:

Թէ ինչքան լայն էին տարածւած այս հայեացքները, ցոյց է տալիս նաև մեր հայրենակից Չէրքէզօվի պատմական ակնարկը: Նա ցոյց է տալիս, որ դեռ 1825 թւին տնտեսագէտ Բլանկին, որ սէնսիմօնիզմի խիստ ազդեցութեանն էր ենթարկւած, հետեւալ ընդհանուր խորհրդածութիւններն էր անում պատմութեան պրօ-

¹⁾ D. Koigen, «Zur Vorgeschichte des modernen philosophischen Sozialismus in Deutschland». Bern 1901.

ցէսի մասին. «Եւ քայլ առ քայլ հետեւել եմ մեծ անցքերը: Եւ միշտ հրապարակի վրայ եղել է երկու կողմ—մարդիկ, որոնք ուզում են իրենց աշխատանքով ապրել, և մարդիկ, որոնք ուզում են ուրիշների աշխատանքով ապրել... Պատրիցիները և պլէբէյնները, ստրուկները և ազատ-արձակածները, վելֆները և հիբէլ-լինները, «սպիտակ» և «կարմիր վարդերը», «կաւալէրները» և «կլորագլուխները», ազատութեան կողմնակիցները և ճորտականները—այս բոլորը միայն վարիացիներ են, ընդհանուր երևոյթի միայն զանազանատեսակութիւններն են»...

Պակաս բնորոշ չեն Ձէրքեզովի բերած քաղաածքները Ֆուրիէրիստ վիկտոր Կոնսիդէրանի մի գրածքից—(1847 թ.): Մէնսիմոնիստների նման այս վերջինս պրօլէտարներին դիտում էր իբրև հին ստրուկների և միջնազարեան ճորտերի պատմական տեսակափոխութիւն: Նոյն իսկ նրա գրքի գլուխների և պրակնիքի ենթավերնագիրները կրում են դասակարգային հայեցակետի դրօշմ. օրինակ X գլուխը «Հասարակութեան բաժանում երկու դասակարգերի՝ փոքրամասնութիւն, որ տէր է ամեն բանի, և մեծամասնութիւն, որ զուրկ է ամեն բանից». կամ թէ II գլխի 52 ենթավերնագիրը՝ «բուրժուազիա և պրօլէտարներ»: Ակնարկ գցելով ստրկութեան, ճորտութեան և ֆէօդալիզմի ժամանկաշրջանների վրայ, նա բնորոշում է ներկան իբրև փաստ» ֆէօդալիզմի արագ և զօրաւոր զարգացման, ֆինանսական արդիւնաբերական ֆէօդալիզմի, որն ուղղակի փոխարինում է նախկին արիստոկրատիային նրա գիրքերում, ոչնչացնելով և աղքատ դարձնելով միջին դասակարգերը: Իրա հետ միասին Կոնսիդէրանը որոշակի ձևակերպում է ժամանակակից զուտ անտեսական դասաւերի և այլ բաժանումներից: «Այժմ այլևս օրէնքը չէ, իրաւունքը չէ, քաղաքական սկզբունքը չէ,—ասում է նա,—որ սահմաններ է դնում Ֆրանսիական ժողովրդի խոշոր կաթէգօրիաների միջև, այլ անտեսական կազմակերպութիւնը—ինքը սօցիալական կազմակերպութիւնը: Ապա բնորոշելով մեքենայականութեան, արդիւնագործութեան զարգացումը, սեփականութիւնների կենտրոնացումը, խոշոր կապիտալի գերակշռութեան աճումը, Կոնսիդէրանը վերջապէս գալիս է մինչև անգամ այն եզրակացութեան, որ այդ գերակշռութեան զարգացումն ինքը... պիտի վաղ թէ ուշ անհրաժեշտօրէն

յեղափոխական կռիւ առաջ բերի սօցիալական հողի վրայ» 1):

Գաղտնի յեղափոխական ընկերութիւնների մէջ, որոնք Բաբեօֆի աւանդութիւններով ոգևորւած էին, արդէն հրապարակ էր դրւած այն սկզբունքը, որը Մարքսը կնքել է «պրօլէտարիատի դիկտատուրա» անունով: Հէնց Société des Saisons-ում բոլոր արտօնութիւնների ոչնչացման պահանջի, իւրաքանչիւրի համար գոյութեան և կրթութեան իրաւունքի, ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի, բէֆէրենդումի և այլն պահանջի հետ միաժամանակ մատնանիշ էր արւում. «բայց որովհետև սօցիալական մարմինը վարակւած է գանգրէնով, ապա ուրեմն դէպի առողջ վիճակը փոխանցնելու համար ժողովուրդը մի առժամանակ կարել էր կունենայ յեղափոխական իշխանութիւն հաստատելու»: Չը պէտք է մոռանալ, որ Société des Saisons-ին միացրած էր Bund der Gerechten-ը, որից յետոյ կազմեց նոյն այն «կոմմունիստների միութիւնը», որի անունից և որի յանձնարարութեամբ հրատարակեց «Կոմմունիստական կուսակցութեան Մանիֆէստը»: Այսպիսով, մարդ կարող է այստեղ ակնյայտնի կերպով հետեւել «ժողովրդի յեղափոխական իշխանութեան» (pouvoir révolutionnaire du peuple) գաղափարի ժառանգար անցնելուն: Այս գաղափարը Մարքսի մօտ միայն նոր բառական արտայայտութիւն ստացաւ, այն է՝ «die Dictatur des Proletariats»: Նրա պատմական արմատները հասնում են մինչև Բաբեօֆի դաւադրութեան օրերը:

Աւելորդ չի լինիլ այստեղ դարձեալ մի նկատողութիւն աւել: Չպէտք է կարծել, որ իբր թէ Մարքսից առաջ սօցիալիստները բաժանելով հասարակութիւնը երկու հիմնական թշնամի դասակարգերի, որոնց միջև փոխանցական աստիճանները քանի գնում այնքան աւելի շնջւում են, առանձին դասակարգերի վեքաբերմամբ նոյն սխալն էին կրկնում, որը առաջ արւում էր հասարակութեան նկատմամբ, այսինքն այդ դասակարգերը ներկայացնում էին իրենց բոլորովին միատեսակ և միապաղաղ: Իսայրպէս չէ: Կ. Իրիւնը, օրինակ, վճռապէս հետեւեալ միտքն է

1) W. Tsherkesoff, «Pages of socialist History» p. 57—59. Հեղինակը, անարխիստական ուսմունքի կողմնակից, այնքան տարւում է իր բանակուսական վեքաբերմունքով դէպի Մարքսը, որ մինչևանգամ նրան մեղադրում է ծայրէծայր պլուրիատի մէջ (գրական գողութեան) Կոնսիդէրանի գրածքից, որը «Կոմ. կուս. Մանիֆէստի»:

յայանում. — Բոլոր յաղթանակող դասակարգերի մէջ իրենց հերթին կարելի է դարձեալ ճնշւածների կաթէգօրիաներ գտնել միև կողմից յաղթւած դասակարգի սահմաններում կան կաթէգօրիաներ, որոնք շահագործում են մնացած մասսան, որ աւելի ճնշւած է, քան իրենք: Այսպիսով մենք գործ ունենք շահագործման զանազան ձևերի, չափազանց բարդ ձևերի հետ:

Մեր թուուցիկ հայեացքը լրիւ չէր լինիլ, եթէ չը յիշէինք նաև Ռուսաստանի մասին: Պատմական դէպքերի դասակարգային աստառի գաղափարը չափազանց վաղ է սկսել վրդովել առաջուր ոուս մարդկանց մտքերը, որոնք իրենց ժամանակակից եւրոպական գրականութեան քնթացքին տեղեակ էին: Արդէն 1842 թ. Գերցէնը իր մի յօդւածում մի քանի դժերով տալիս է հետեւալ պատկերը այն երևոյթի, որը նա անւանում է պատմութեան կենսական դարկերակը: «Մարդկութեան երկար կեանքի բոլոր ժամանակներում նկատելի են երկու հակադիր երևոյթ... Մի սկզբնապատճառով մարդիկ, որոնք որևէ ընդհանուր կապ ունեն իրար հետ, ձգտում են մի կողմ քաշել, բացառիկ դէբք բռնել, մենաշնորհ յափշտակել: Մի այլ սկզբնապատճառով մասսաները ձգտում են կշանել նրանց, որոնք իրենց ցանկապատել են, վերցնել նրանց աշխատանքի պտուղը, նրանց ձուլել իրենց մանակաշրջանում, ամեն մի շրջանում մասսաների և մենաշնորհի կռիւը այլ կերպ է արտայայտւում, բայց համընթաց ձևերով նրանց քանդում են, և որ ամենից աւելի տարօրինակն է, այն մասսան, որ երեկ դատապարտում էր համընթացութիւնը, այսօր ինքը համընթաց է դառնում, և վաղը մասսան մի աստիճան աւելի ընդհանուր կերպով կրկնանի և կըջարդի նրան իր հերթին: Այս բևեռականութիւնը մարդկութեան կենսական զարգացման երևոյթներից մէկն է, զարկերակի նման մի երևոյթ, միայն այն զանազանութեամբ, որ զարկերակի ամեն մի հարւածի հետ մարդկութիւնը առաջ է շարժւում» 1):

Ա. Ի. Գերցէնի «Յիշատակարանը» մատուցող այս նոյն թւականներին (1842—1844) ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս աւելի կօնկ-

րէս գծերով պատկերանում էր նրան նոյն հիմնական միտումների մարմնացումը նոր պատմութեան մէջ, — նոյնպէս ցոյց է տալիս, թէ ինչ գրական աղբիւրների աղդեցութեան տակ էին կազմւում նրա դատողութիւնները: Բնորոշ է այն հանգամանքը, որ սրանք նոյն պատմական աշխատութիւններն էին, որոնց վրայ մատնանիշ էին անում էնգէլսը և Կարբիւսլան, իբրև «տառաջին ծիծեռնակները» վրայ՝ պատմական դէպքերի դասակարգային աստառը հասկանալու դործում: Գերցէնը իր յիշատակարանում հատուկտր նկատողութիւններ է անում այն տպաւորութիւնների մասին, որ նրանում մնացել էին Լուի Բլանի «Histoire de dix ans» դրւածքը, Մէն-Միմօնի աշակերտ Օգիւստէն Տիէրրիի (սրա մասին նա նկատում է, որ նրա աշխատութիւններում պայծառ կերպով արտացոլւում են «խճողած ու խանաշփոթ կերպով բոլոր կռիւները և բոլոր հակադրութիւնները ցեղերի, դասերի, վիճակների») Գիգօի, Արման Կարբէլի հեղինակութիւնները, երիտասարդ-հէգէլեանական «Deutsche Jahrbücher»-ի յօդւածները կարգաւորց յետոյ: Ինքը դաստիարակւած է հէգէլեան փիլիսոփայութեան աղդեցութեան տակ, Գերցէնը սակայն արդէն «այդ փիլիսոփայութիւնը շուտ է տալիս գլխիվայր, կամ աւելի լաւ է սասել, նրա փոխանակ գլխի՝ ոտերի վրայ է կանգնեցնում» (էնգէլսի արտայայտութիւնը Մարքսի մասին), յայտարարելով, որ «իւրաքանչիւր էպօխայի փիլիսոփայութիւնը նոյն էպօխայի փաստական, պատմական աշխարհն է, մտածողութեան մէջ մտցրած»: Նա ողջունում է երիտասարդ-հէգէլեանների ձախակողմեան յեղափոխական թևի առաջին փիլիսոփայական փորձերը, ասելով, որ գերմանական փիլիսոփայութիւնը լսարանից կեանք է դուրս գալիս, դառնում է սօցիալական, յեղափոխական մարմին է ստանում, և հետևաբար՝ դէպքերի աշխարհում ուղղակի գործողութիւն է սկսում», միևնոյն ժամանակ այդ գործողութեան համար միայն մի ճանապարհ կայ. — պէտք է հանդամանքներին ազատութիւն տալ, և նրանց ցուցմունքները բմբռնելով, նրանց գլուխ անցնել. հպատակելով նրանց, իրեն հպատակեցնել:

Գերցէնը մատնանիշ է անում Ֆէօդալական սիստէմի կատարեալ տիրապետութեան էպօխան, երբ մինչևանգամ վերանորոգիչները իրենք դեռ Ֆէօդալիզմից չէին ազաւելը. ներկայիս մէջ նա մատնանիշ է անում միջնադարի կենդանի փշրանքների

1) «Дизетанты и пещи ученых» соч. А. Герцена, т. I, стр. 324.

գոյութիւնը: Պահպանողականները «օրգաններն են այդ անցեալի, որն իր համար տեղ է փնտրում աշխարհում, որը նրանից բացարձակապէս հրաժարել է», միևնոյն ժամանակ «պահպանողականների հայեացքները համակուծ են գիտակցաբար թէ անգիտակցաբար արտօնեալ կաստանների եսականութեամբ և շահամոլութեամբ»: Նա նկատում է, որ հէնց Կրօմվէլի իշխանութիւնը յենում էր մի դասակարգի պահպանողական շահերի վրայ, այնպէս ինչպէս Լուի Ֆրիլիպպի իշխանութիւնը»: յիշում է նաև միապետական իշխանութեան նշանակութեան մասին, իբրև մի արտաքին արմատնող կապ զանազան կողմեր ձգող թշնամի դասակարգերի խիստ սրած կենտրոնախոյս ուժերի համար: «Կարբէլը նկատում է, որ հանրապետութիւնը Անգլիայի համար անկարելի էր, երբնա դասակարգերի էր բաժանուած. անշուշտ... այդպէս բաժանուած պետութիւնը պիտի նրան միացնող կենտրոն ունենայ-թագաւոր հակառակ դէպքում խուժանապետութիւն կը լինի կամ regime de terreur» — (տէրրօրի ուժերի): Եւրոպական զարգացած ազգերի շերտաւորումը նա համեմատում է անզարգացած վիճակի հետ. — «Մենք ղեռ չենք նստել» և այն մեր «ցածր դասակարգերը չունեն այդ ստեղծութեան հետևողականութիւնը դէպի խիստպէս թշնամանական բանակը»: Բայց Եւրոպայում էլ դեռ ևս գրութիւնը զուտ անցողական է, որին մի «բացատրութիւն կայ» — դէմօկրատիական կուսակցութեան չը զարգացած լինելն է այդ. իսկ քաղաքական յեղաշրջումները առանց սօցիալականի անհնարին են զարձեռ: Իսկ միջին դասի թագաւորութիւնը այժուամենայնիւ ֆէօդալական սօցիալիզմի շարունակութիւնն էր... Կամ մի ուրիշ տեղ. — «դէմօկրատիան անսխտէմ է, սօցիալիզմը՝ հազիւ ծնւած: Վախկոտ, երկչոտ, շահասէր և փոփոխական bourgeoisie-ն (բուրժուազիան) աիրապետել է ամեն բանի»: Տիրապետում է «օրէնքը և նրա պաշտպանած propriétaire-ը» (սեփականատէրը): Այդ սօցիալական զրուծեանը համապատասխանում է — Մարքսի բեզլով սասած — իգէօլօգիական, կրօնական սրբազործումն: «Սեփականութիւնը, անշարժ կայքը այստեղ, և պարզը այնտեղ, ստերկու շղթայ է, որոնցով մինչև այժմ մարդկանց կապած տանում են: Բայց այժմ մշակները ձեռնարկել են նրանցից մէկը ցնցել, իսկ միւսը վաղուց ժանգոտել է հովիւների թափած կեղ-

նաւոր արցունքներից կորուսեալ ոչխարների մասին» 1)...
 Բոլորովին նոր ժամանակներում Մարքսի նախորդների հարցով՝ պատմութեան մէջ դասակարգային կուռի նշանակութիւնը զնահատելու տեսակէտից՝ զբաղել է պ. Պլեխանօվը «Կօմմ. Կուս. Մանիֆէստի» բուսերէն հրատարակութեան յառաջաբանում:
 Պ. Պլեխանօվը չի գտնում Ս.-Սիմօնի, Օգրեստէն Տիէրբրիի, Մինիէի և Գիգօի հեղինակութիւններից քաղաքացիներ անել և վերջացնում է հետեւալ խօսքերով. «Մենք ամուր հաստատուած ենք համարում այն փաստը, որ արդէն բէստաւրացիայի ժամանակ Ս.-Սիմօնը և Ֆրանսիական բուրժուազիայի շատ գիտնական ներկայացուցիչներ դասակարգերի կուռի մէջ տեսնում էին նոր ժամանակների ժողովուրդների պատմական զարգացման գլխաւորագոյն դասականը: Մենք կարծում էինք, որ այս փաստը հաստատելը օգտակար է, որովհետև նա ըստ երևութին անյայտ է մնացել «Կօմմունիստական Կուսակցութեան Մանիֆէստի» շատ ըննադատներին:
 Մենք արդէն տեսնք, որ հէնց Մարքսի առանձնապէս ջերմեռանդ երկրպագուներն էին, որ հակած էին նրա գործը իբրև «մի բոլորովին նոր բան» դիտելու: Իսկ «քննադատները» ընդհակառակը հակած էին ապացուցելու, որ Մարքսի ծառայութիւնները չափազանցում են, որ նրանից առաջ էլ գիտակցուած և հասկացուած էր շատ բան. նրանից ինչ նա ասել է: Այս բոլորից յետոյ այն, որ պ. Պլեխանօվը կտրուկ կերպով իր Ֆրօնտը փոխում է. որ ընդհակառակը «քննադատներին» ստիպում է խմբալ այն մարդկանց դերը, որոնք հաւատում են, թէ Մարքսը բոլորը ձեռք է բերել առանց որևէ կողմնակի ազդեցութեան, իր սեփական խելքով, — իսկ ինքը հրապարակ է գալիս իբրև նրանց մերկացող, — այդ ամենը հանդիսանում է բաւական ընտրոյն և սրամիտ մի մանեօլր: Բայց այդ մանեօլրը մի փոքր չափազանց շտապ էր արւած, իսկ այդ իսկ շտապելուց առաջացան մի շարք հետեւանքներ, որ նրանց հեղինակը չէր նախատեսել: Այդ հետեւանքները հետեւալներն են:
 Պ. Պլեխանօվը քաղաքացիներ է անում Ս.-Սիմօնից, Օ. Տիէրբրիից, Մինիէից և Գիգօից, որովհետև «օգտակար է համարում մի

1) Дневникъ А. И. Герцена. Соч. т. I крѣс 93, 30, 124, 119, 120, 113, 107, 109, 111, 288:

փաստ հաստատել», որը «ըստ երևութին շատ քննադատներ
անյայտ է մնացել»: Բայց իր «շտապողութեան» պատճառով նա
մոռացել է աւելացնել, որ ինքը ոչ մի նոր բան չէ «հաստատում»
այլ միայն քաղաքացիներով պարզում է այն ցուցմունքները, որ
որոնք նրանցից առաջ էին արևած, և որ բոլոր այն հեղինակները
որոնցից նա քաղաքացիներ է անում, անուն-անուն յիշած են
Էնգելսի և Լարբիօլայի կողմից իբրև մարդիկ, որոնք Մարքսի
առաջ դասակարգային կուռում տեսնում էին «նոր ժամանակի ժո-
ղովրդների պատմական զարգացման գլխաւորագոյն զսպանակը»

Պ. Պլեխանովը բերում է էնգելսի խօսքերը այն մասին, որ
պատմութիւնը դասակարգային կուռի հիմնական գրութիւններու
բացատրելը «պատկանում է միմիայն և բացառապէս Մարքսին»
նա այս կէտում սրբագրում է էնգելսին և ծիծաղում է «քննադատ
ների» վրայ, որոնք «համարեա միշտ» Մարքսին և էնգելսին չեն
դած սխալներ վերադրելով, «չեն նկատել Մարքսի և էնգելսի իս-
կական սխալները»: Բայց նա մոռանում է, որ Լիւզիգ Ֆօյէր
բախի մասին գրած իր բրօշուրում կարելի է հէնց նոյն էնգելսի մօ-
դոնել այն սրբագրութիւնը, որի մասին պ. Պլեխանովը խօսում է

էթէ որ պ. Պլեխանովը այս երկու կետում խուսափէ
«շտապողութիւնից», նա երևի աւելի զգոյշ կը լինէր իր մեղադր-
անքներում Մարքսի սօցիալիստական քննադատների հասցէին
նա կը հասկանար, որ էթէ ոչ իրենց սեփական աշխատանքնե-
րից, ապա ուրեմն հէնց էնգելսից և Լարբիօլայից նրանք կ'իմ-
քային Մարքսի նոյն այն «նախորդների» մասին, որոնցից պ.
Պլեխանովը քաղաքացիներ է անում: Իսկ այս բանը հասկանալու
նա նոր սխալներ անելուց կը խուսափէր:

Այսպէս նա մեղադրում է իտալացի սօցիալիստ Բէնէդէտտ
Կրօչէին, իբրև Մարքսի նախորդների մասին չըզիտցողի: Բայ
այս ամբողջ մեղադրանքը հիմնւած է այն բանի վրայ, որ Կրօչէ
նրանց մասին ոչինչ չէ յիշատակում իր յօդածներից մէկում
որ գետեղած էր Devenir Social-ում¹⁾: Բայց էթէ Պլեխանով
ծանօթացած լինէր նոյն հեղինակի²⁾ նախորդ աշխատութիւն

¹⁾ «Essais d'interétation et de critique de quelques concepts du marxisme», աշ-
տատարւած է իբրև մի գլուխ «Matérialisme historique et économie marxiste» Πα-
1900.

²⁾ Տես նոյն գրքում նրա յօդածը որ առաջին անգամ հրատարակ-

ներին, ապա ուրեմն կը տեսնէր, որ Կրօչէի դէմ մեղադրանք
ուղղելու համար նրա աշխատութիւններին ծանօթ չը լինելը բա-
ւական հիմք չէ: Ինչպէս մենք վերևը յիշեցինք, Կրօչէն լաւ գի-
տէր Լօրիայի, Լարբիօլայի և միւսների միջև եղած վէճը Մարքսի
«նախորդների մասին», ինքը նրանում մասնակցել էր, «պատմա-
մատերիալիստական հայեացքների» օրինակներ էր ցոյց աւել
դանազան հեղինակների մօտ և դեռ ստում էր, որ «կարող է օ-
րինակների թիւը բազմապատկել»³⁾:

Նոյն շտապողութեան պատճառով պ. Պլեխանովը բազելով
Վանդէրվէլդի խօսքերը, որ դասակարգային կուռի հասկացողու-
թիւնը «առաջին անգամ արծարծւած է իր բոլոր հետեւանքներով
«Կոմմուն. Կուս. Մանիֆէստում»,— չի նկատում մեր ընդգծած
խօսքերը և եղբակացնելով, որ Վանդէրվէլդը ծանօթ չէ մարք-
սիզմի նախորդների գոյութեանը, յանդիմանում է նրան.— «խոս-
տովանում ենք, որ մի մարդից, որ գրել է այսպէս ասած, յօրե-
լեանական բրօշուր «Մանիֆէստի» առիթով, կարելի է պահանջել
աւելի ուշագիտ վերաբերմունք դէպի իր նիւթը»: Վանդէրվէլդը
իր կողմից կարող էր պ. Պլեխանովից պահանջել աւելի ուշագիտ
վերաբերմունք դէպի բերւած քաղաքացիները:

Այս ամենը արդէն բաւական բնորոշում են պ. Պլեխանովի
ընդարձակ յառաջաբանը «Մանիֆէստին» կցած, ինչպէս մի ծայ-
բայեղ շտապողական և միտումաւոր բան: Միևնոյն միտումը
հրապարակ է գալիս նաև ուրիշ բանում:

Մանրամասն քաղաքացիներ անելով Մարքսի բուրժուական
նախորդներից դասակարգային կուռի գնահատութեան խնդրում
պ. Պլեխանովը բողբողին այլ կերպ է վերաբերել մինչ-
մարքսեան սօցիալիզմի ներկայացուցիչներին: Նա նրանցից հա-
մարեա քաղաքացիներ չի անում, այլ բերում է բացառապէս
երկու-երեք կտոր, որոնք խիստ տարածայնում են մարքսիզ-
մի և դասակարգային թէօրիայի հետ: Ծնորդիւ դրա պ. Պլե-
խանովը ամենևին քննադատօրէն չի վերաբերում Մարքս-էն-
գելսի խօսքերին «ուսուպիական սօցիալիզմի» ներկայացուցիչ-

է 1896 թ. «De la forme scientifique du matérialisme historique et «Les théories his-
toriques de M. Loria».

³⁾ Matérialisme historique etc., թ. 25.

ների մասին, իբր թէ նրանք «թէև արդէն տեսնում էին դասա- կարգերի հակամարտութիւնը, նոյնպէս և կործանիչ տարրերի ազդեցութիւնը հէնց տիրապետող հասարակութեան ներսում»— «բայց նրանք պրօլէտարիատի մէջ չէին տեսնում ոչ մի (!) պատ- մական ինքնուրոյնութիւն, ոչ մի նրան յատուկ քաղաքական շարժում»: Եթէ մենք գիմենք էդուարդ Յուքսի «Wilhelm Weitling» կենսագրականին, ապա մենք կը տեսնենք, որ «գերմանա- կան ուսույիական սօցիալիզմի այս ամենատիպականուոր ներկայա- ցուցիչը» գեւ 1841 թւին գրում էր¹⁾։—

Մենք էլ, գերմանական բանւորներս, ուզում ենք ներս մտնել պրօլ- ղէսի համար կուռիների շարքերը: Մենք էլ ենք ուզում ձայն ունենալ մարդկութեան բարեբեր և տառապանքին վերաբերող հարցերի ընդհանուր քննութեան մէջ, որովհետև մենք բանւորական բնույնով և բաձ- կոններով մարդիկս, հանդիսանում ենք մարդկանց ամենաբազմաթիւ, օգ- տակար և ուժեղ շարքը Աստուծո աբբող լայնածաւա աշխարհում: Մենք էլ ենք ուզում ձայն բարձրացնել մեր բողոքուորութեան՝ և ամբողջ մարդկութեան բողոքուորութեան համար: Թող այսպիսով բոլորը հա- մուզեն, որ մենք լաւ ենք հասկանում մեր շահերը և թէև մենք չենք փայլում լատիներէն, յունարէն և այլ խորամանկահիւս արտայայտու- թիւներով, բայց մենք կարող ենք լաւ կերպով և պարզ գերմաներէն լիզուով ասել, որ կօշիկը սեխմում է մեր ոտքը: Այո, մենք էլ ենք ու- զում մեր ձայնն ունենալ, որովհետև ահա արդէն տասնիներորդ դարն է, և մենք դեռ չունինք: Մենք էլ ենք ուզում մեր ձայնն ունենալ հա- սարակական կարծիքի մէջ, որ մեզ ձանաչեն, որովհետև մինչև այժմ իսկապէս մեր մասին ճշմարիտ հասկացողութիւն չեն ունեցել: Մենք էլ ենք ուզում մեր ձայնը բարձրացնել, որ թեթևացնենք մեր ճնշած սրտերը և որպէսզի մեր արգարացի զանգատները հասնեն իշխանութիւն ունեցողների ականջին:

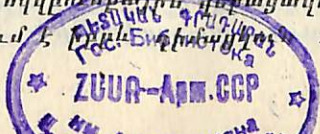
«Վայտլինգը հասկանում էր անհաշտելի դասակարգային հակասութիւնները, —ասում է Յուքսը այս քաղածքը բերելով.— և փոխանակ Քրանսիական խաղաղ-մարդասիրտական ուսմունք- ների, փոխանակ մանր միջոցիկների քաղաքականութեան, զրից խորը զնացող մի պահանջ— սօցիալական յեղափոխութիւն»:
Բայց եթէ այդպէս է, ապա ուրիմն իրաւացի չէ Չերքե-

¹⁾ 1841 թւին ժընէւում հրատարակող «Hilfsruf der deutschen Jugend»-ի հէնց առջին համարում (քաղում ենք ըստ Յուքսի): Միևնոյն հեղինակը բե- ռում է մի քաղածք Մարքսի մի զրախօսականից (Պարիզեան «Vorwaerts»-ում 1884 թ.) Weitling-ի հեղինակութիւնների մասին, որոնք զրախօսը այն ժամա- նակ տեսնում էր «հանձարեղ»: (Մյն ժամանակ Մարքսը 26 տարեկան էր):

զօվը, որ իբր Մարքսը միայն այլ կերպ պատմում էր, համարեա թէ գրագողանում էր իր նախորդներից: Եթէ այդպէս է, ապա ուրեմն միանգամայն չի ջնջւում ամեն մի եզրագիծ «ուսույիստա- կան» և «գիտական սօցիալիզմի» միջև:

Այսպիսի եզրակացութիւնը չափազանց «շտասպողական» և շատ անճիշտ կլինէր:

Եթէ մինչևանգամ դասակարգային կուռի թէօրիայի բոլոր դիտարարագոյն բազկացուցիչ մասերը առանձին-առանձին գտնը- էին մինչ-մարքսեան սօցիալիզմի ներկայացուցիչներին մօտ, դա կլինէր այնուամենայնիւ մի, ինչպէս ասում են, «աւերած, ցրիւ աւած ապարանք», առանձին տղիւմներ, որոնցից մինչև վերջա- լորած թէօրիական շէնքը գեւ շատ հետու է: Չէ որ խօսքը հէնց խոր համագրական մտքի մասին է, որը կապում, միացնում է և դրա շնորհիւ լուսաւորում է նոր լուսով մարդկութեան ամբողջ նախորդ հոգևոր ժառանգութիւնը: Ապացուցել մտածողի մեծութիւնը՝ չի նշանակում երևակայել նրան մի ինչ որ տե- ղից գետին ընկած, ինչպէս deus ex machina: Մենք գեւ չենք խօսում այն մասին, թէ այլ բան է մի միտք արտայայտել, և այլ բան՝ այդ ապացուցելու համար փաստական երևոյթների մի ամբողջ զինապահեստ բերել, ինչպիսին մենք գտնում ենք Մարքսի մօտ: Հոգևոր նախորդներ ունենալ, իր ծագումը չը յիշող չըլինել՝ չի նշանակում բնուորոյն չըլինել, իսկ աւելի ևս չի նշա- նակում գրագող լինել: Չերքեզօվի վերջին մեղադրանքը հոգե- բանօրէն կարելի է բացատրել միայն այն կուրացութեամբ, որը բղխում է ծայրայեղ-թշնամական, միակողմանի-բանահուռական վերաբերմունքից: Ինչ վերաբերում է ուսույիստական և գիտա- կան սօցիալիզմի միջև եզրագծին, իհարկէ պատմականապէս պի- տի այդ եզրագիծը շատ պայմանական ձանաչել: Սօցիալիստական ուսմունքների պատմութիւնը վկայում է, որ գիտական սօցիա- լիզմը չէ «աշխարհ եկել» ինչ որ տեղից՝ ուսույիստականին փո- խարինելու համար, այլ ուսույիստական սօցիալիզմից է զարգա- ցել: Այնուամենայնիւ ուսույիստական սօցիալիզմի և գիտական սօցիալիզմի միջև՝ իբրև վերացական տիպերի՝ զանազանութիւնն իր նշանակութիւնը մի մազաչափ անգամ չի կորցնում, Ընդհա- կառակը, հենց նա ինքը, սկզբունքորէն վերացական զանազանու- թիւնն է, որ հանդիսանում է փորձաքար այն

21892.59

բանի համար, որ մի կողմից «մեծ ուսուցիչսաների» և նրանց աշակերտների աշխատութիւններում կարելի լինի զանազանել այն գաղափարական վաստակները, որոնք գիտական սօցիալիզմի թանգարանի համար իբրև մի գանձ են ներկայանում, իսկ միւս կողմից՝ հէնց Մարքսի ու Էնգելսի աշխատութիւններում, մասնաւորապէս աւելի կանուխ աշխատութիւններում կարելի լինի զանազանել ուսուցիչական տարրերը գրական-գիտականից:

Իրանով իսկ ընդհանրաւորում է և «գասակարգային կուրի թէօրիայի» այն կողմերի մաս-մաս քննելու խնդիրը, որոնք հանդիսանում են իբրև մի արժէքաւոր ներմուծութիւն Մարքսի և Էնգելսի կողմից պատմական պրոցէսը հասկանալու գործում:

2. ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐԻ ԲՍԺԱՆԵԼՈՒ ՀԻՄՔԸ

Այն թուրքիկ պատմական տեղեկութիւնը, որ վերջը բերինք, ցոյց է տալիս, որ կապիտալիստական հասարակութեան դասակարգերի շերտաւորելու փաստը, նրա զանազանութիւնը հին հասարակութեան դասերի շերտաւորումից, վերջապէս ամբողջ պատմութեան միջով ձգւող դասակարգերի կոսմոս—այս բոլորը արդէն գիտել էին մի շարք սօցիալիստական և ոչ-սօցիալիստական հեղինակներ մինչև Մարքսը: Բայց սրանից զեւ շատ հեռու էր մինչև դասակարգային կուրի խնդրի իսկապէս գիտական մշակումը:

Իւրաքանչիւր գիտական մտածողութեան առաջին կանոնը այն է, որ մարդ երբէք չօգտուի այնպիսի տէրմիններէից, որոնց իմաստը և նշանակութիւնը մնում են բաւականաչափ չը պարզաբանւած. երբէք յոյս չըդնել այն բանի վրայ, որ տէրմինը «ընդհանուր գործածական է», այլ իւրաքանչիւր անգամ ճիշտ կերպով պէտք է բաց անել նրա ներքին բովանդակութիւնը: Հէնց ամենից յաճախ գործածական տէրմինները սովորաբար իրենց մէջ ունեն ամենից աւելի երբորեն և անորոշ, դեպքից դեպք կամայականորէն փոխւող բովանդակութիւն: Դժւար չէ հասկանալ, թէ

յինչ խառնաշփոթութեան աղբիւր կարող է դառնալ դրա շնորհիւ յիշեալ կանոնը չը պահպանելը: Այս խառնաշփոթութիւնը բընորոշ է գոեհիկ մտածողութեան համար, որն աւելի խօսքերով է գործ տեսնում, քան հասկացողութիւններով. որն իր տէրմինօրգիւն իրեն չի հպատակեցնում, այլ կատարելապէս հպատակւած է նրա քօսական խաղին:

Մինչ-մարքսեան սօցիալիզմը հազիւ էր պատահում, որ բաւական բարձր ելնէր գոեհիկ մտածողութեան աւանդութիւններից դասակարգային կուրի խնդրում: Յաճախակի խճճելով դասակարգերի, դասերի և կաստաների միջև, ոչ պակաս յաճախ նա խճճւում էր և այն հարցում, թէ որտեղ են վերջանում դասակարգերի զանազանութիւնները, և որտեղ են սկսւում նւազ կարևոր զանազանութիւնները միևնոյն դասակարգի շերտերի միջև: Ընդհանուր առմամբ գերակշռում էր սկզբնական, բաւական կոպիտ և աչքաչափային զանազանումը «գրկւածներին» և «արտօնեալներին», «հարուստներին» և «աղքատներին», «ճնշւածներին» և «ճնշողներին»: Որոշ նպատակների համար այս զանազանումը և անհրաժեշտ էր, և՛ բաւարար, բայց միայն նրանով եօլա գնալ, իր վերլուծութեան մէջ հեռու չը գնալ, նշանակում էր չափազանց քիչ լոյս մտցնել սօցիալական յարաբերութիւնների գորղեան հանգոյցի մէջ:

Ամենախոշոր փորձերը՝ աւելի որոշակի սահմանել սօցիալական դասակարգերի զանազանութիւնները՝ հանդիսանում են Լուի Բլանի և Լօրէնց Փօն Շտայնի փորձերը:

Լուի Բլանն իր «Տաս տարւայ պատմութեան» մէջ բնորոշել է «բուրժուազիան կամ միջին դասը» իբրև «այն քաղաքացիների դումար, որոնք ունեն աշխատանքի գործիքներ և կապիտալ, աշխատում են իրենց սեփական միջոցներով և այդ պատճառով միայն որոշ աստիճան կախած են ուրիշներից»: Միւս կողմից «ժողովուրդ» ասելով (գրքի միւս տեղերում նա գործ է անում «բանւորներ» տէրմինը) նա հասկանում է «քաղաքացիների դումար, որոնք ոչ մի կապիտալ չունեն և այդ պատճառով կատարելապէս կախում ունեն միւսներից, մինչևանգամ ամենատարրական կենսական պահանջների տեսակէտից»¹⁾:

1) Փաղում ենք առաջին գերմանական թարգմանութիւնից «Geschichte der zehn Jahren von 1830—1840», Zürich und Winterthur 1843, s. 5:

Նրա գանազանման հիմքում, այսպիսով, գրեած են երկու յատկանիշներ.—յարարբուրթիւնը զէպի արտադրութեան միջոցները կամ կապիտալը և ուրիշներից կախումի աստիճանը: Այս դասակարգաւորման պահասութիւններն ահներև են: Առաջին յատկանիշը կորցնում է իր ամբողջ որոշութիւնը շնորհիւ կոպիտ սխալի, որով Լուի Բլանը նոյնացնում է «արտադրութեան միջոցները» և «կապիտալը», և այսպիսով ազատ գիւղացին, որն իր արդիւնքի մի մասը ծախում է և կամ նոյն իսկ ապրում է բնական տնտեսութեան «պայմաններում և իր սեփական միջոցներով է աշխատում», նոյնանում է արդիւնաբերող-կապիտալիստի հետ: Իսկ ինչ վերաբերում է երկրորդ յատկանիշին՝ «կախումին» կամ մինչևանգամ «կախման աստիճանին», ապա նրա ծայրայեղ անորոշութիւնը աչքի է խփում: Գործարանատէրը որոշ մտքով նոյնպէս կատարելապէս «կախած է» բանւորներից. եթէ նա բանւորների կողմից լիակատար բոյկոտի ենթարկւի, նըբան կը մնայ միայն՝ իբրև գործարանատիրոջ՝ իր գոյութիւնը դադարեցնել: «Գախումը» հասարակական կեանքում հազարաւոր բազմատեսակ ձևեր ունի: Օրինակ, արտադրութեան իւրաքանչիւր առանձին ճիւղի ներկայացուցիչը որոշ մտքով «կախւած է» ուրիշներից. իսկ բանւորն արդէն ուրիշ մտքով «կախւած է» գործատուից, բնակարան վարձողը մի այլ նոր մտքով՝ տնատիրոջից և այլն:

Այս տեսակետից աւելի շատ բան չի տալիս նաև Լ. Փօն Շտայնի գիրքը «Geschichte des sozialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs». Ճիշտ է, նրանում կարելի է գտնել ժամանակակից արդիւնաբերական պրոլետարիատի գերազանց բնորոշումը, մանաւանդ համեմատած նախկին պատմական ժամանակաշրջանների ցածր, չունենոր դասակարգերի հետ. շատ շեշտակի նկատողութիւններ դասակարգային հակամարտութեան հոգեբանական աստուծի, ծագման և զարգացման պրոցէսի մասին: Իսկ այն հարցում, թէ ինչն է իսկապէս և ինչու է հիմք ծառայում հասարակութիւնը դասակարգերի բաժանման, նա Լուի Բլանից հետո չի գնում: «Բուրժուազիայի» մէջ, նրա կարծիքով, «մարմնանում է սեփականութեան վաղափարը». պրոլետարիատը «ոչ մի սեփականութիւն չունի, այլ միայն աշխատանքի ուժ և ցանկութիւն այդ կերտուելու»: Պրոլետարը սեփականատիրոջ մէջ իր

թշնամուն է տեսնում, նախ՝ որովհետև «իրեն նրանից ստորին է զգում» և, համեմատած «բարձր կանգնածների հետ», նկատում է «անհամապատասխանութիւնը իր ծախսած եռանդի և նրա հետեանքների միջև»¹⁾: Ահա թէ ինչու ժամանակակից պրոլետարիատը «ինքնօրինակ եւրոպական տարր է, որը սօցիալական շարժման համար հող է կազմում»: Շտայնը բացի դրանից պարզօրէն սահմանաբաժանում է ժամանակակից «դասակարգերը» նախնական «դասերից» (սակայն մենք այդ տեսանք արդէն Վիկտոր Կօնսիդէրանի մօտ): «Ինչպէս սակայն դարի վերջում, ասում է նա, ժողովրդի մի դասը յուզում էր պետութեան դէմ, այնպէս այժմ նրա դասակարգերից մինի մտքերը ուղղւած են դէպի յեղաշրջում հասարակութեան մէջ»: Այստեղից էլ խոստովանութիւն, որ զուտ քաղաքական յեղափոխութիւնների ժամանակն անցել է, վրայ է հասնում սօցիալական յեղափոխութիւնների ժամանակը²⁾:

Մարքսի մի քանի քննադատները, սակայն, պնդում են, որ նա էլ մեզ ոչ մի բայլ առաջ չէ շարժել հասարակական դասակարգերի բնութիւնը հասկանալում: Այսպէս, օրինակ, Զօմբարտն իր վերջին աշխատութեան մէջ արհամարհանքով է խօսում զանազան «գժբաղդ, անյաջող փորձերի» մասին հասարակութեան դասակարգային շինւածքի էութիւնը թափանցելու համար, այդ թւի մէջ մտցնելով և մարքսեանը: «Վերջ ի վերջոյ, եթէ Մարքսի հետ միասին գունազուրկ անենք սօցիալական դասակարգերի միջին հակասութիւնը, յանգեցնելով այդ «կարճ ասած» խօսքի օգնութեամբ «ճնշողների և ճնշւածների» միջին հակասութեանը, դա կը լինի՝ կատարելապէս և բոլորովին սխալ»: Եւ ոչ թէ սխալ, այլ և բաւական անբովանդակ գիտական մտքով, որովհետև դրանով «դեռ ոչինչ չի ասւած սօցիալական դասակարգի էութեան մասին (über die Wesenheit»³⁾:

1) Այս վերջին յատկանիշը միակ նորն է, համեմատած Լուի Բլանի դասակարգաւորման հիմքի հետ: Իժաբ չէ սակայն տեսնել, որ հասարակ մշակը, համեմատելով իր զրութիւնը բառի բուն մտքով վերցրած բանւորի զրութեան հետ, նոյնպէս կարող է գանգատուել մէկի և միւսի գործարարած ջանքերի և աշխատածի միջև գոյութիւն ունեցող անհամապատասխանութիւնից: Սակայն սա դեռ նրանց չի դարձնում երկու զանազան դասակարգերի անդամներ:

2) L. Stein, l. c. s. III—IV (յառաջաբանը), 13, 14, 74.
3) Զօմբարտ, «Die deutsche Volkswirtschaft im XIX Jahrhundert», kap.

Այս բանը պնդելը կոպիտ սխալ է: Իհարկէ, Մարքսը որոշ նպատակների համար պիտի կանգ առնէր «ճնշւածներ» և «ճնշողներ», «շահագործւածներ» և «շահագործողներ» բաժանման վրայ 1):

Այս սահմանաբաժանումը, որն այնքան չի դուր գալիս «սօցիալ-բուրժուա» Զօմբարտին, սակայն բաւական էական նշանակութիւն ունի, իսկ շատ հարցերի համար՝ ուղղակի վճռական նշանակութիւն: Ուրիշների համար նա իհարկէ բաւարար չէ: Բայց միթէ Մարքսն իր վերլուծումը սահմանափակում էր այդ բաժանումով: Միթէ նա ամեն բանի մէջ էլ աւելի հեռու չէր գնում:

XVII, s. 513. Հեղինակը նկատում է, որ Ֆրանսիան սօցիալական դասակարգների թէօրիայի ծննդավայրն է: Այստեղ է, որ Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան զէպրերը, մանաւանդ ընտաւըացիայի ժամանակաշրջանի և լեհական յեղաշրջման զէպրերը պատմաբանների աչքերը բաց արին ժամանակակից հասարակութեան բազմազան տարրերի վրայ: Քիզօ, Միլիէի և Լուի Բլանի աշխատութիւններում կարելի է արդէն կարգաւ ամեն բան (?), ինչ որ մենք այժմ գեռ կարող ենք արտայայտել սօցիալական դասակարգերի էութեան և ծագման մասին: Նրանց շարադասութիւնը օրինակ դարձաւ և ուրիշ հեղինակների թէօրեակիներին համար, և մենք պերմանացիներս մինչև այժմ էլ ամեն բանում, մինչև իսկ տէրմիսթօղիայում թափառում ենք Ֆրանսիական մեծ պատմաբանների և նրանց գերմանական աւետարանների յետևից, որոնցից ամենաշատ ազդեցիկներն էին Լօրէնց Ֆօն Շտայնը և Կարլ Մարքսը» (նոյն տեղում, էրես 512): Պ. Պելեանօզը «Կօմ. Կոու. Մանիֆէստի» վերջին հրատարակութեանը կցած իր յառաջաբանում բանակուում է Զօմբարտի գէտ, նրան մեղադրելով, առանց բաւական հիմքերի, այն փաստի չգիտութեան մէջ, որ Մարքսը նախորդներ է ունեցել: Զօմբարտի վերջին գրւածքները ցոյց են տալիս, որ նրա նեա պիտի բանակուել միւս ծայրից:

1) Այս բաժանումը սովորական է մինչ—մարքսեան սօցիալիզմի ներկայացուցիչներին մեծամասնութեան համար: Այսպէս, Գեօրգ Ադլէր իր գրքում «Geschichte d. ersten sozialpol. Arbeiterbewegung» բերում է հետևեալ արտագրութիւնը Վիլհէլմ Մարրի (1844 թ.) «Blätter d. Gegenwart für d. soziale Leben»- «Մինչևանգամ մեր ժամանակի մակերեութեան դիտողի համար չի կարող գաղտնիք մնալ, որ ժամանակակից հասարակութիւնն աւելի և աւելի կտրուկ կերպով բաժանուում է երկու դասակարգի, որոնց յարաբերութիւնները զէպի իրար դառնում են աւելի և աւելի սպառնական և որոնց փոխադարձ թշնամութիւնը կարող է ամեն բոպէ սոսկալի կուի փոխել: Դա մի կողմից անանկների բազմաթիւ դասակարգն է, նրանց, որոնք ամեն բանից զրկւած են, բացի իրենց աշխատանքի ուժից. իսկ միւս կողմից՝ սեփականատէրերի դասակարգը: վախճողների դասակարգը»:

Աւելի ևս, աւելի շուտով կարելի է Մարքսին և Էնգէլսին մեղադրել այն բանում, որ նրանք հասարակութիւնը անդամահատելով դասակարգերի, դասակարգերը՝ խմբերի, խմբերը՝ ենթախմբերի և այլն, յաճախ բաւական որոշ կերպով չէին ընդգրծում գանազանութիւնը սկզբունքային, հիմնական, «դասակարգային» ցանկապատերի և աւելի կոտորակային, երկրորդական, ներդասակարգայինի միջև: Այս տեսակետից, իսկապէս, ներանց դասակարգաւորումը յաճախ գանազանակերպուում էր, և այդ կարելի է հեշտութեամբ ցոյց տալ միքանի քաղաքներով:

Նրանց ամենավաղ աշխատութիւններից մէկում—«Französische und englische Klassenkämpfe» 1)—զէպրերը լուսաբանութիւն են ստանում «Ֆրանսիական ազգը երկու ազգերի պառակտման՝ ունեւորների ազգ և բանւորների ազգ» հայեցակետից: Այդ երկու «ազգերի» միջև եղած կռիւն է հէնց դասակարգերի կռիւը:

«Կօմմունիստական Կուսակցութեան Մանիֆէստում» Մարքսը և Էնգէլսը խօսում են «երկու մեծ, իրար դիմաց կանգնած դասակարգերի» մասին, «որոնց հետզհետէ աւելի և աւելի բաժանուում է հասարակութիւնը»: Այդ դասակարգերը ստանում են աւելի ճշգրիտ բնորոշում էլ.—«զա բուրժուազիան է և պրօլէտարիատը: Բայց դրանց կողքին հեղինակները շնկում են նաև հետևեալ խաւերը. 1) բոկոտն պրօլէտարիատը, որը նրանց դասաւորումով ամենևին չի միանում արդիւնաբերական պրօլէտարիատի հետ. առաջինը երկրորդից բոլորովին զատ ծագում ունի, հանդիսանալով «կրաւորական արդիւնք հին հասարակութեան ամենացածր շերտերի տարրալուծման». 2) արիստօկրատիա, որ բուրժուական հասարակութեան մէջ ներկայացնում է ֆէօդալական կազմի մնացորդ. և 3) «միջին շերտ», որի մէջ հեղինակները հաշուում են (մի ընդհանուր ստորաբաժանման տակ) մանր վաճառականներին, արդիւնաբերողներին և բանախէներին, արհեստաւորներին և գիւղացիներին:

«Յեղափոխութիւնը և հակայեղափոխութիւնը Գերմանիայում» բրօշուրի մէջ Մարքսը տարբերում է 1) «բուրժուազիան, բառի իսկական մտքով» կամ «աւելի խոշոր կապիտալիստների, աւաւորականների և արդիւնաբերողների դասակարգը». 2) «մանր

1) Aus dem liter. Nachlass von K. Marx, Fr. Engels u. F. Lassol Stuttgart 1902, s. 112 ff.

արհեստաւորները և աւետարականները ղաօսակարգը»։ 3) «գիւղա-
ցիւութիւնը» կամ «մանր հողատէր-գիւղացիների ղաօսակարգը»։

4) «բանւորների ղաօսակարգը»։ 5) «ազնւականութիւնը»։

Վերջապէս «Դասակարգային կռիւը Ֆրանսիայում» բրօշու-
րի մէջ Մարքսը տարբերում է. 1) խոշոր-հողատիրական ղաօսա-
կարգը. 2) ֆինանսական արիստօկրատիան. 3) արդիւնաբերական
բուրժուազիան. 4) «մանր բուրժուազիան իր բոլոր ստորաբաժա-
նուններով»։ 5) գիւղացիութիւնը (որին նա, այսպիսով, նախորդ
կաթէգօրիայի մէջ չի մտցնում)։ 6) ինտէլիգենցիան. 7) մուրա-
ցիկ կամ բոկոտն պրօլէտարիատը. 8) բանւոր ղաօսակարգը։

Նոյնպիսի ղանազանաւորումներ նկատուում են նաև յետագայ
մարքսիստների մօտ։ Այսպէս, եթէ մարդ կ. կառուցիւն օրինակ
վերցնի, նա իր «ազրարային հարցի մասին» գրքում ասում է,
որ «ժամանակակից հասարակութեան երեք մեծ ղաօսակարգերն
են վարձու բանւորները, կապիտալիստները, հողատէրերը»։ Իսկ
մի ուրիշ թէօրիական աշխատութեան մէջ, «էրֆուրտեան ծրագը-
րում», նա տարբերում է մի կողմից «ունևոր ղաօսակարգերը»,
որոնք բաժանուում են 1) խոշոր սեփականատէրեր կամ հարուստ-
ներ և 2) սեփականատէրերի ցածր, շահագործող (sic) շերտեր
(մանր արհեստաւորներ, մանր գիւղացիներ). իսկ միւս կողմից
«չունևոր ղաօսակարգեր», որոնք բաժանուում են 1) կապիտալիս-
տական արդիւնագործութեան պրօլէտարիատ, 2) արհեստաւոր-
ական արդիւնաբերութեան քարգահների փոխանցական շերտը,
3) «ժառանգների առանձին ղաօսակարգ» և 4) մուրացիկ պրօլէտա-
րիատ։

Մի խօսքով, բերած օրինակների մէջ աւելի մանր շերտերը
և խմբերը 1) իւրաքանչիւր անգամ խմբակցուում են ղանազան թւով
մեծ խմբերով, որոնց յատկացուում են ղաօսակարգերի անուն, 2) խըմ-
բակցուում են ղանազան ձևերով, այնպէս որ ստորին կարգի ա-
ռանձին խումբը մտնում է երբեմն մի և երբեմն միւս խոշոր
կաթէգօրիան, երբեմն միանալով ստորին կարգի հարևան խմբե-
րից մինի, երբեմն միւսի հետ. և վերջապէս 3) միևնոյն խումբը
զցւում է երբեմն ստորին կարգի կաթէգօրիանների, երբեմն վերին
կարգի կաթէգօրիանների վրայ, անւանուում է երբեմն ինքնուրոյն
«ղաօսակարգ», երբեմն հասարակ ստորաբաժանում, իսկական
«ղաօսակարգի» բաղկացուցիչ տարր։ Այսպէս, գիւղացիութիւնը,

օրինակ, մի գէպքում հանդիսանում է «բանւորների ազգի» ան-
գամ, որ կանգնած է «ունևորների ազգի» դիմաց. մի ալ տեղ
նրան հաշուում են «միջին շերտում» «մանր վաճառականների և
բանտիէների» հետ միասին. երբորդ գէպքում նա զուրս է զցւում
«մանր բուրժուացիայից նրա բոլոր ստորաբաժանուններով» և
հանդիսանում է իբրև ինքնուրոյն հողագործների զատ ղասա-
կուրդ. չորրորդ գէպքում նա ճանապարհորդում է սօցիալական
բուրգի ամենաբարձրը՝ «ունևոր ղաօսակարգերի» շարքերը, «խո-
շոր սեփականատէրերի և հարուստների» հետ կողք կողքի։ Ի՞նչ է
այդ, եթէ ոչ, իսկապէս, մի չարքաշ ճամբորդութիւն գէպի սօ-
ցիալական շէնքի բոլոր յարկերը—ճամբորդութիւն, որի ընթաց-
քում շարունակ իսկ և իսկ օվիդիական կերպարանափոխութիւն-
ներ են տեղի ունենում։

Իժևար չէ տեսնել, որ այսպիսով «ղաօսակարգ», «ղաօսակար-
գային կռիւ» և «ղաօսակարգային հայեցակետ» հասկացողութիւն-
ները դառնում են անհաստատ և անկայուն, որ լայն աստարէզ
է բացում անհատական կամայականութեան։

Ստորև մենք ցոյց կըտանք, թէ ինչպէս անբարեյաջող կեր-
պով է անդրադառնում այս անհաստատութիւնը ղաօսակարգային
կռիւ ամբողջ թէօրիայի վրայ նրա ներկայ ձևում։ Յամենայն
դէպս, այժմ արդէն բոլորովին պարզ է, որ «ղաօսակարգի մասին»
հասկացողութիւնը հաստատելու համար ամենևին բաւական չէ
հասարակութեան շերտաւորելու սոսկ փաստն արձանագրելը։ Ծա-
զում են հարցեր—ապա որտեղ են վերջանում «ղաօսակարգի» սահ-
մանները և որտեղ է սկսուում մի ամբողջական ղաօսակարգի ան-
ղամահատութիւնը առանձին շերտերի և ստորաբաժանունների։
Ո՞րքան հիմնական ղաօսակարգեր գոյութիւն ունեն, ղաօսակարգեր,
այս խօսքի իսկական խիստ մտքով։ Ո՞րտեղ են վերջանում միև-
նոյն ղաօսակարգի անգամների միջև եղած զուտ քանակական տար-
բերութիւնները և որտեղ են սկսուում որակական, սկզբունքային
տարբերութիւնները, որոնք պահանջում են մարդկանց ղանազան
հասարակական ղաօսակարգերի վերագրելը։ Կարելի է արդեօք,
եթէ ոչ գործնականապէս, ապա ուրեմն տեսականապէս, այդպիսի
սահման ցոյց տալ, թէ նա բոլորովին պայմանական է և յարա-
բերական։ Ո՞րն է այդ ղանազանման չափը, կամ տրամաբա-
նութեան տէրմիններով ասած, որն է հասարակական խըմ-

բերի այդ դասակարգաւորման հիմքը: Այս բոլոր հարցերի պատասխանները միասին գումարաւած՝ կարող են դասակարգային կուլիւրիւ թէօրիան կազմել: Իսկ մինչև այն ժամանակ, քանի ղեռ այս պատասխանները չեն տրւած, իսկ աւելի ևս, քանի այս հարցերն իսկ կտրուկ կերպով չեն դրւած, մենք ունենք դասակարգային կուլի փաստի միայն հասարակ աչքաչափային արձանագրուածը, այլ ոչ թէ նրա թէօրիան:

Իսկ քանի մենք այդպիսի թէօրիա չունենք, մինչև այդ ժամանակ մենք ոչնչով չենք զանազանուում վուլգարացած մարքսիզմի այն ներկայացուցիչներին, որոնք իրենց համար քիչ թէ շատ պարզ հասկացողութիւն չըկազմելով հասարակութիւնը դասակարգերի բաժանելու հիմքի մասին, իրենց պատճառարանութիւնը ծանրաբեռնում են, հովովելով «դասակարգ», «դասակարգային կոիւ» և այլն խօսքերը բոլոր հորովներով:

Մինչև այժմ մենք միայն մի դրական արդիւնք տեսանք ժամանակակից հասարակական դասակարգերի բնութեան հարցի վերաբերմամբ: Հասկանալի էր, որ դասերի բաժանելու իրաւարանական հիմքից տարբեր, մենք այստեղ գործ ունենք անտեսական հիմքի հետ: Բայց ինչպէս աւելի մօտաւոր կերպով սահմանել դասակարգային այս անտեսական բնութիւնը: Եւ ամենից առաջ, վնտրել արդեօք որոշիչ յանկանիչներ արտադրութեան պրօցէսում նրա բռնած դիրքի առանձնայատկութիւնների մէջ, թէ այդ վնտրել բարիքների բաշխման մէջ նրա մասնակցութեան առանձնայատկութիւններում:

Այս հարցը ներկայումս էլ չէ կորցրել իր այժմէութեան հետաքրքրութիւնը: Բնորոշ է այն, որ մեզանում Ռուսաստանում այդ հարցը յանգեց թէօրիական ընդհարման սօցիալիստ-յեղափոխականների և սօցիալ-դէմօկրատների միջև: Առաջինները պնդում են, որ մի որոշ անհատ կամ հասարակութեան մի որոշ խումբ մի դասակարգի, օր., բուրժուազիայի մէջ հաշուելու կամ չըհաշուելու համար իբրև վճռող յատկանիշ «ամենից առաջ յայտնուում է եկամուտի աղբիւրը, որով ապրում է որոշ անհատը կամ խումբը»: Եկամուտի աղբիւրի նմանութիւնն է, այն է՝ որ շրջ մարդկանց չըվըձարւած աշխատանքի, յաւելեալ արժէքի ստանալը—որ հէնց առաջին շարքում հանդիսանում է այն յատկանիշը, որը մարդկանց որոշ խմբեր միացնում է մի սերտ խմբւած բուրժուական դասա-

կարգի մէջ: Բուրժուազիայի բոլոր անդամների և խմբերի շահերը (նոյնպէս և բանւոր դասակարգի բոլոր անդամների և խմբերի շահերը) «համերաշխ են նրանց սօցիալական դրութեան հէնց էութեամբ, այն դերի ընաւորութեամբ, որ նրանք խաղում են բուրժուական, կապիտալիստական ժողովրդա—անտեսական մեխանիզմում»: 1)

Հէնց սրա հետ է, որ սօցիալ-դէմօկրատները համաձայն չեն: Նրանց կարծիքով, «հասարակութեան զանազան դասակարգերի որոշիչ, հիմնական յատկանիշը վնտրել եկամուտի աղբիւրում նշանակում է առաջին տեղը քաշել բաշխման յարաբերութիւնները, որոնք իրապէս արտադրութեան յարաբերութիւնների հետեանք են: Այդ սխալը վաղուց ցոյց է տւել Մարքսը, որ այդ բանը չը տեսնող մարդկանց վուլգար սօցիալիստներ անւանեց»: 2) Ըստ Մարքսի, ստում է «Իսկրա»-ի մի այլ յօդւած, «բաշխման որոշ յարաբերութիւնները հանդիսանում են արտադրութիւն արտադրութեան պատմականօրէն սահմանւած յարաբերութիւնների», «պայմանաւորում են» այս վերջիններով, նրանց «ենթադրում են— ոչ միայն տրամարանօրէն», այլ ևս պատմականօրէն»: 3)

Ինչն է այստեղ ճիշտ և ինչը անձիշտ

Յիշում յօդւածների հեղինակները գիտեն, որ ըստ Մարքսի արտադրութեան յարաբերութիւնները սահմանում են բաշխման յարաբերութիւններ: Բայց նրանք չը գիտեն. նախ այն, որ ըստ Մարքսի բաշխման յարաբերութիւնները սահմանուում են ոչ միայն արտադրութեան պայմաններով. երկրորդը՝ այն, որ բաշխման յարաբերութիւնները իրենց հերթին ներգործում են արտադրութեան յարաբերութիւնների վրա: Նրանք չեն հասկանում, վերջապէս, նաև հետեալը: Եթէ մինչև անգամ միմիայն արտադրութեան յարաբերութիւնները սահմանէին բաշխման յարաբերութիւնները, և եթէ մինչև անգամ սրանց կողմից հակառակ ներգործութիւն չըկրէին, ապա ուրեմն ամենևին միևնոյն բանը չէր լինի, թէ արդեօք արտադրութեան պայմանները անմիջապէս են սահմանում հասարակութեան բաժանումը դասակարգերի, թէ՞ նրանք անմիջապէս սահմանում են բաշխման պայ-

1) «Դասակարգային կոիւր գիւղում». «Ք. Ք.» № 11.

2) «Աէքրա» № 27, էրես 2.

3) «Աէքրա» № 33, էրես 4.

մաններ, որոնք արդէն իրենց հերթին սահմանում են համապատասխան հասարակական խմբերի դասակարգային շահերը: Այս դէպքում, այդ խմբերը դասակարգաւորելիս՝ անպատճառ կարիք կը լինի «առաջին շարքը» բաշել եկամուտի աղբիւրները, անմիջական, որոշիչ յատկանիշներ ընտրել ամենից առաջ «բաշխման պայմաններում»:

Հէնց նրանումն էլ կայանում է վուլգար մարքսիզմի դասազանութիւնը Մարքսի և Էնգելսի հայեացքներինց, որ վերջիններս ուզում են հասարակական կեանքի բոլոր երևոյթները յանգեցնել միայն «վերջ ի վերջոյ» արտադրական յարաբերութիւնների, այն ինչ վուլգար մարքսիստները ուզում են ամեն ինչ և ամեն բան անպատճառ նրանցով բացատրել անմիջականօրէն: Մարքսի և Էնգելսի տեսակետով սօցիալական յարաբերութիւնների համար գոյութիւն ունի մի ամբողջ սանդուխք «երկրորդական» փաստերի և «վերնաշէնքերի». և քանի բարձր է վերնաշէնքը, այնքան աւելի «միջնորդական», «արտացոլւած» է հսնդիսանում նրա վրա արտադրական «ֆունդամենտի» (հիմքի) ազդեցութիւնը: Կարելի է ուզածի պէս քննադատել և այս բարդացրած թէօրիան, բայց յամենայն դէպս անկասկած է այն, որ նա անվերջ բարձր է այն կոպիտ, վուլգարացրած մարքսիզմից, որն անպատճառ ուզում է անմիջական զուգահեռականութիւն հաստատել արտադրութեան պայմանների և բոլոր այլ սօցիալական երևոյթների միջև:

Մեր կարծիքով, հասարակութեան դասակարգերի բաժանւելը անմիջական կապ ունի հէնց բաշխման յարաբերութիւնների հետ, այդ պատճառով էլ այս կամ այն դասակարգին պատկանելու որոշիչ յատկանիշը առնուած է ամենից առաջ այդ տեղից: Դա ամենևին չի նշանակում—ինչպէս վուլգար մարքսիստներին թւում է—ժխտել անուղակի պատճառական կապը մի որոշ հասարակութեան դասակարգային շէնքի և նոյն հասարակութեան ամբողջ արտադրական կազմի միջև: Այդ պատճառով էլ մենք խօսում ենք (տես վերևը) որոշ դասակարգի բոլոր անդամների շահերի համբարաշխութեան մասին «նրանց սօցիալական դրութեան հէնց էութեամբ, այն դերի ընաւորութեամբ, որ նրանք խաղում են բուրժուական, կապիտալիստական ժողովրդատնտեսական միջանիզմում»:

Ռուս մարքսիստները հեշտութեամբ կարող են համոզւել, որ

մեր բոլոր ասածը կատարեալ ճշտութեամբ տալիս է Մարքսի և Էնգելսի հայեացքների էութիւնը: Իրա համար բաւական է, որ նրանք վերցնեն Էնգելսի զբքոյկը, որ ուղղւած է Դիւրինգի դէմ: Այնտեղ նրանք կը կարողանային հետևեալն իմանալ.—

«Հասարակութեան որոշ պատմական կազմի արտադրութեան և փոխանակութեան տեսակի և եղանակի հետ միատեղ, նոյնպէս և նախորդող պատմական պայմանների հետ միաժամանակ տրւում է արդիւնքների բաշխման տեսակը և եղանակը»:

«Բաշխումը սակայն ոչ թէ արտադրութեան և փոխանակութեան հասարակ կրաւորական կատարումն է, նա միևնոյն ժամանակ ուժեղ և հակադարձ ազդեցութիւն է անում արտադրութեան և փոխանակութեան վրա»:

«Իսկ բաշխման զանազանութիւններից առաջ են գալիս և դասակարգային զանազանութիւնները: Հասարակութիւնը բաժանւում է արտօնեալ և զրկւած, շահագործող և շահագործուող, տիրող և հպատակ դասակարգերի» ¹⁾:

Մեզ թւում է, որ այս ամբողջ միջնադէպը միայն մի աւելորդ անգամ վկայում է, թէ ինչ աստիճան մարքսիզմի հոգևոր հայրերը յաճախ «ոչ մարքսիստներ» են հանդիսանում, կամ որ աստիճան մեր «ուղղափառ» սօցիալ-դէմօկրատները քիչ հասկանում և շատ վուլգարացնում են Մարքսի ուսմունքը:

Բայց եթէ հասարակութեան դասակարգերի բաժանւելը անմիջական կապ ունի բաշխման յարաբերութիւնների հետ, ապա ուրեմն ինչպէ՞ս կարելի է աւելի մօտիկ սահմանել այդ կապը:

Այդ հարցին առաջինը փորձել է պատասխանել Ադամ Սմիտը: «Հողի և աշխատանքի տարեկան արտադրողականութեան ընդհանուր մասսան, կամ որ միևնոյն է, նրա արժէքի ընդհանուր գումարը—ասում է նա—երեք մասի է բաժանւում.— հողային ընտատա, աշխատավարձ և կապիտալի վաստակ, և ժողովրդի երեք տարբեր դասակարգերի եկամուտն է կազմում, որոնցից մինը ապրում է ընտատայով, միւսը՝ աշխատավարձով, իսկ երրորդը՝ վաստակով (прибыль): Այս երեք մեծ ստորաբաժանումները կազմում են իւրօրքանչիւր լուսաւորւած հասարակութեան երեք սկզբնական հիմնական դասակարգերը, որոնց եկամուտը վերջ ի վերջոյ

¹⁾ «Herrn Eugen Dürings Umwälzung etc.»:

պոլութեան միջոցներ է փալիս ամբողջ ազգաբնակութեանը»¹⁾:

Ինչ վերաբերում է Մարքսին, ապա նա այս կետում, ինչպէս և ուրիշ շատ կետերում, տալիս է միայն դասական (կլասիք) քաղաքատնտեսութեան գրութիւնների յետագայ զարգացումը և խորացումը: Նա կարող էր սահմանել իր յարաբերութիւնը դէպի Ազամ Սմիտը և Ռիկարդօն նոյն խօսքերով, որոնցով Քրիստոսը սահմանում էր իր յարաբերութիւնը դէպի Մովսէսը. «ես չեմ եկել օրէնքը քանդելու, այլ լրացնելու»:

«Կապիտալի» երրորդ հատորի վերջին գլուխը («Դասակարգեր» անունով) Մարքսը սկսում է կատարելապէս Ազամ Սմիտի ոգով: «Միայն բանւորական ուժի սեփականատէրերը, կապիտալի սեփականատէրերը և հողի սեփականատէրերը, որոնց եկամուտների համապատասխան աղբիւրներ են հանդիսանում օրէնք տալարձը, վաստակը և բէնտան,— ուրեմն՝ վարձու բանւորները կապիտալիստները և հողատէրերը— կազմում են երեք ընդհանուր դասակարգերը ժամանակակից հասարակութեան, որը հիմնուած, արտադրութեան ժամանակակից եղանակի վրա»²⁾:

Այսպիսով, Մարքսը ամբողջովին ընդունում է, որ դասակարգային բաժանումը համապատասխանում է յիշուած աղբիւրներին կամ եկամուտի տեսակներին: Բայց այս դեռ քիչ է նրա համար: Կարող է նոր հարց հրապարակ գալ, թէ ինչո՞ւ հասարակութիւնը դասակարգերի է բաժանուում համապատասխան եկամուտի այս տեսակների: Ի՞նչն է կազմում դասակարգ, այսինքն ի՞նչն է անմիջապէս ծառայում իբրև շահախ, որը միացնում է

1) Տես սուտերէն թարգմանութիւնը «Изследов. о богатствѣ народов». С.-Пб. 1866 г. т. 1 стр. 477. Այս սահմանումն ընդունել է նոյնպէս Միլլը և նրա ողջ քննադատ Ն. Գ. Չերնիշևսկին: Տես նրա «Հեղինակութիւնների» արտասահմանեան հրատ. (Визитин и К-о), Женева 1870 г., т. IV, стр. 105, 144. Եւրաստրութեան երեք տարրերից (արդիւնքի եռանդամ բաշխման դէպքում) իւրաքանչիւրը զոտ պատկանում է առանձին դասակարգի, և այդ դասակարգին բաժին ընկած արդիւնքի մասը սահմանուում է մրցութեամբ: Այն դասակարգը, որին պատկանում է աշխատանքը, կեանքի այս ձևում հանդիսանում է վարձու բանւորների գասը, որոնք աշխատավարձ են ստանում. կապիտալը պատկանում է արդիւնքերի կան ձեւերի դասակարգին, որոնք վաստակ են ստանում. իսկ հողը՝ անշարժ սեփականութիւնների տէրերի դասակարգին... որոնք ձեռնարկողից բէնտա են ստանում:

2) «Кавита», т. III, стр. 733.

մարդկանց մի դասակարգի մէջ: Եւ այս մտքով, «ինչ բանի հետեանքով վարձու բանւորները, կապիտալիստները և հողատէրերը ներկայացնում են երեք մեծ հասարակական դասակարգեր»:

Այս հարցը կարևոր է դնել, մանաւանդ որ «եկամուտի աղբիւր», «եկամուտի տեսակ» արտայայտութիւնները առանց նոր բացատրութիւնների հանդիսանում են ոչ բաւական որոշ: Այսպէս, օրինակ, Մարքսը մասնանիշ է անում այն, որ հողատէրերին կարելի է բաժանել մի քանի կարգի.— խաղողի այգետէրեր, վարելահողատէրեր, հանքային հարստութիւններ պարունակող հողատէրեր, ձգնորոտանդի տէրեր: Ինչո՞ւ չընաշուել հարստութեան այս կօնկրէտ-տարբեր տեսակները նոյն մտքով առանձին «եկամուտի աղբիւրներ», ինչպէս տնտեսական կաթէգօրիւնները՝ բէնտան, վաստակը և այլն: Դժուար չէ նկատել, որ «նոյնը կը վերաբերէր այն բանին, որ անվերջ կորատման են ենթարկուում շահերը և գրութիւնները, որոնց վրա, շնորհիւ հասարակական աշխատանքի բաժանման, մաս-մաս են լինում ինչպէս բանւորները, նոյնպէս և կապիտալիստները»: Ուրեմն, որ հասարակութիւնը բաժանուում է դասակարգերի, «իբրև հետեանք եկամուտների և եկամուտների աղբիւրների նոյնութեան», այս գրութիւնը թուում է բոլորովին պարզ և հարցին սպառող պատասխան տուող՝ միայն «առաջին հայեացքից»:

Բայց ի՞նչն այստեղ էլ, ի՞նչն ամենագագաթնակետում, ընդհատուում է Մարքսի պատճառաբանութիւնը,— ընդհատուում է երրորդ հատորի չաւարտած ձեռագրի հետ միատեղ...

Տրամաբանօրէն շարունակել այս պատճառաբանութիւնը յանձն առաւ վերջերս նրա ամենախոշոր «ուղղափառ» աշակերտներէից մէկը, Կ. Կառլցկին: Եւ ահա թէ նա ինչպէս է դատողութիւններ անում.—

«Ի՞նչով է տարբերուում հողատիրոջ յարաբերութիւնը դէպի բանւորը և կապիտալիստը, համեմատած վարելահողատիրոջ յարաբերութեան հետ դէպի անտառատէրը և տան տեղ ունեցողը (усадыба):

«Հողատիրոջ հողային բենտան, ազգային եկամուտի մի որոշ մեծութեան դմաբուում, կարող է աւելացել կամ ի հաշիւ աշխատավարձի, կամ ի հաշիւ կապիտալիստական վաստակի— այսպիսով հողատիրոջ շահերը հակասութեան մէջ են վարձու բանւորի և կա-

պիտաւիտի շահերի հետ: Մակայն հաճարի արտի տիրոջ հողային բնատան աճում է ամենեին ոչ ի հաշիւ միւս տեսակ հողատէրերի հողային բնատայի: Մինչև անգամ ընդհակառակը, և՛ բնատայի, և նրա հետ կապած միևնոյն տեսակ գետնի հողակտորի արժէքի աճումը իր յետևից քաջ է տալիս ուրիշ հողակտորների արժէքի և բնատայի զուգահեռաբար աճում:

Վերջինք միւս կողմից վարձու բանւորների դասակարգը: Նրանք բաժանում են տղազբիչների, գիւղատնտեսական մշակների, շուրճակների և մանուկների, մետաղաձուլական բանւորների: Բայց այս ստորաբաժանումները ամենեին դասակարգ չեն կազմում: Ներանց բոլորի համար ընդհանուր է շահերի հակադրութիւնը կապիտալի և հողային սեփականութեան հետ, որովհետև ազգային հարստութեան որոշ մեծութեան դէպքում աշխատավարձը կարող է աճել միայն ի հաշիւ եկամուտի այս երկու ուրիշ աղբիւրների. ընդհակառակը, բանւորների հէնց նոյն դասակարգի սահմաններում շերտերից մինի աշխատավարձը ամենեին չի աճում ի հաշիւ միւսների. աւելի շուտ տեղի է ունենում հակառակը. մի կարգի բանւորների աշխատավարձի ամեն մի բարձրացումն աւելացնում է նրա բարձրացման միտումը նաև միւսների մօտ: Նա ուժեղացնում է բանւորների ձգտումը՝ պահանջել բարձրագոյն վարձ և թուլացնել ձեռնարկուների դիմադրական ուժը, որոնք պաշտպանում են նրա նախկին մակերևոյթը:

Այժմ մենք արդէն տեսնում ենք, թէ ինչն է որ իսկապէս կազմում է առանձին դասակարգերը: Դա ոչ թէ պարզապէս եկամտի աղբիւրների ընդհանրութիւնն է, բայց նաև նրանցից բղխող շահերի ընդհանրութիւնն է և ընհանրութիւնը այս և միւս դասակարգերի շահերի հակասութեան, որոնցից իւրաքանչիւրը ձգտում է միւսների եկամուտների աղբիւրը բարակացնել, որպէսզի ստիպի իւր սեփական եկամուտների աղբիւրը աւելի առատ կերպով բղխելու ¹⁾:

Այսպիսով, ուղղափառ մարքայիզմի ամենից ակնհասոր ներկայացուցիչը, Կառլսկին, որի շատ դրութիւնների հետ մենք

յաճախ ստիպւած ենք չըհամաձայնել, այս կէտում մի հայեացք է արտայայտում, որի տակ մենք երկու ձեռքով ստորագրում ենք: Ռուս սօցիալիստ-յեղափոխականների և սօցիալ-դէմօկրատների միջև եղած վէճի վերաբերմամբ այն մասին, թէ հասարակութեան դասակարգերի բաժանումը արդեօք անմիջապէս կապ ունի՞ արտադրութեան պայմանների հետ, նա կարծիք է յայտնում յօգուտ առաջին որոշման: Առաջին տեղն է քաշում նա եկամուտի աղբիւրների ընդհանրութիւնը, իսկ յետոյ արդէն՝ այդ նոյն առաջին գործօնից բղխող շահերի ընդհանրութիւնը և նրանց հակասութիւնը ուրիշ խմբերի շահերին: Նրա եղբակացութիւնը ամենից լաւ կարող է այսպէս ձևակերպել—մարդկանց միացնում են տարբեր, անջատ դասակարգերի մէջ նրանց եկամուտի այն հիմնական, անջատ աղբիւրները, որոնք, ընդհանուր ազգային եկամուտի մի որոշ մեծութեան դէպքում, կարող են լայնանալ միայն մէկը ի հաշիւ միւսների:

Մեր կարծիքը արտայայտելով մենք յաւակնութիւն չունէինք մի ինչ որ նոր բան ասած լինելու: Մենք միայն կանգնած էինք մեր մեծ ուսուցիչ Ն. Գ. Չերնիշևսկու հայեցակէտի վրա: Այս հայեցակէտը, որ նա դարգացրել է 1862 թ., բերում է այնպիսի եղբակացութիւնների, որոնք այժմ, քառասուն տարի անցած, Կառլսկին կրկնում է համարեա տառացի: Դեռ Ն. Գ. Չերնիշևսկին է աւել դասակարգային բաժանման և դասակարգային կուրի հիմքերի փայլուն ձևակերպութիւնը, ցոյց տալով բնատայի, վաստակի և աշխատավարձի հիմնական հակամարտութիւնը: «Բնատան, ասում է նա, վաստակի և բանւորական վարձի վերաբերմամբ ճիշտ նոյնպիսի դեր է խաղում, որը խաղում է վաստակը բանւորական վարձի վերաբերմամբ».—երբ բնատան աճում է, այն ժամանակ «պակասում է... այն պրօպօրցիան, որը կազմում է աճող արդիւնքի մէջ վաստակից և բանւորական վարձից», ուրիշ խօսքով ասած—«բնատան դիմում է դէպի վաստակի և բանւորական վարձի կրանումը»: Այսպէս է եկամուտի եռանդամ բաշխման հիմնական օրէնքը կապիտալիստական հասարակութեան մէջ: «Այս սխտեմում վաստակը դիմում է դէպի բանւորի հպատակեցումը կապիտալիստին, իսկ բնատան դիմում է դէպի բանւորի և կապիտալիստի միասին հպատակեցումը հողատիրոջը»: Իսկ ինչ սօցիալ-քաղաքական հետեանքներ են բղխում այստեղից: Չերնիշևսկին այս բանը նկարում է օրինակելի պարզութեամբ:

¹⁾ K. Kautsky, «Klasseninteresse—Sonderinteresse—Gemeininteresse», «Neue Zeit»-ում, № 34, 21 Jahrg. (1903), s. 541: Վերջում մենք կապացուցենք, որ այս որոշումը կատարելապէս համաձայն է «կապիտալի» III հատորում Մարքսի չէ վերջացրած, բայց ուրիշ տեղերում սպրդած հայեացքների հետ:

«Բննտան ձգտում է հպատակեցնել իրեն վաստակը և բան-
ւորական վարձը—եթէ սա թարգմանենք իրական փաստերի,
նշանակում է, որ լէնդլօրդը թշնամի է ֆերմէրի և բանւորի ինք-
նուրոյնութեան. և մենք Անգլիայում տեսնում ենք, որ լէնդլօր-
դը աշխատում է նրանց սահել իրենից կախւած: մինչև անգամ ի
վնաս բոլորի և ի վնաս իւր:

«Մենք տեսանք, որ վաստակը ձգտում է կլանել բանւորա-
կան վարձը—դա նշանակում է, որ կապիտալիստը պէտք է բան-
ւորին իրենից կախւած պահէ նոյնպէս, ինչպէս որ լէնդլօրդը պէտք
է պահէ կապիտալիստին և բանւորին: Բոլոր քաղաքակիրթ եր-
կիրների պատմութիւնը այս միտումի մշտականութեան անընդհատ
վկայութիւնն է միայն:

«Մենք տեսանք, որ բննտայի շահերը հակադիր են վաստակի
և բանւորական վարձի շահերին միասին: Այն դասի դէմ, որին
բննտան բաժին է ընկնում, միջին դասակարգը և հասարակ ժողո-
վուրդը միշտ դաշնակիցներ են եղել:

«Մենք տեսանք, որ վաստակի շահը հակադիր է բանւորա-
կան վարձի շահին: Հէնց որ կապիտալիստների դասը և բանւոր-
ների դասը իրենց դաշնակցութեամբ յաղթանակում են բննտան
ստացող դասակարգին, երկրի պատմութեան գլխաւոր բովանդա-
կութիւնը դառնում է միջին դասի կուրը ժողովուրդի հետ»: 1)

Այսպիսով մենք ունինք կատարելապէս սահմանւած և վերջա-
ւորւած որոշում այն հարցի, որ վերաբերում է հասարակութեան
դասակարգերի բաժանելուն: Դեռ Ադամ Սմիտի կողմից գծած,
Մարքսի, Կ. Կառլսի աշխատութիւններում: Ըստ այս թէօրիայի,
ժամանակակից բուրժուական հասարակութեան բաժանելը սօցի-
ալական դասակարգերի՝ կապւած է ֆունկցիոնալ ընդհանուր
ազգային եկամուտի բաժանման հետ այնպիսի հիմնական տեսակ-
ների, որոնք ազգային եկամուտի որոշ մեծութեան մէջ կարող են
աճել միայն մէկը ի հաշիւ միւսի: Իրանով արդէն արւած է, ինչ-
պէս մենք դեռ ևս առիթ կունենանք համոզելու, հետեւել հարցե-
րի խիստ գիտական լուծումը. ուրեմն քանի՞ հասարակական դա-
սակարգեր գոյութիւն ունեն, որոնք են դրանք. ո՞ր են սահման-

1) «Сочинения Н. Г. Чернышевского», Женева 1870 г., т. IV, стр. 201, 203,
205.

ները դասակարգային տարբերութիւնների միջև իւրաքանչիւր
դասակարգի ներսում. մի խօսքով՝ բոլոր այն հարցերը, որոնց լրիւ
սպառող պատասխանը իր գումարով մեզ կընեղակայացնի մի վեր-
ջաւորւած և ամբողջական «դասակարգային կուրի թէօրիա»:

Տեսնենք հիմա, թէ վերևում զարգացրած հայեացքներին ուս
սօցիալ-դէմօկրատիան ինչ տեսակ սօցիալական դասակարգերի
թէօրիա կարող է հակադրել: Նրա կարծիքով, հասարակական դա-
սակարգ—դա «մարդկանց աւելի կամ պակաս ընդարձակ մի կարգ
է, որոնք արտադրութեան նոյնանման յարաբերութիւնների մէջ
են դէպի միւս կարգերը»: 1) Այս սահմանումը մեղանշում է ինչով
որ ուզէք, բայց ոչ որոշութեամբ: Տեսնենք ուրեմն, թէ ինչ-
որ սկզբնական համեմատ «Искра»-ն անդամահատում է
պէս այս սկզբունքի համեմատ «Искра»-ն անդամահատում է
հասարակութիւնը դասակարգերի: «Հասարակական արտադրու-
թեան միջոցների այս կամ այն մասի իւրացումը և նրանց գործա-
դրութիւնը մասնաւոր տնտեսութեան համար, արգիւնքներ վաճա-
ռելու տնտեսութեան համար—ահա հիմնական տարբերութիւնը
ժամանակակից հասարակութեան մի դասակարգինը (բուրժուա-
զիա) պրօլետարիատից, որը զրկւած է արտադրութեան միջոց-
ներից և ծախում է իր աշխատանքի ոյժը»: 2) Մենք էլ չենք խօսում
այն մասին, որ հողատէրերի դասակարգի հակադրութիւնը այս
ստորաբաժանմամբ բոլորովին կորչում է: Հողատէրը, իբրև այդ-
պիսին, բացի զրանից որ ոչ մի ուղղակի մասնակցութիւն չունի
«արտադրութեան» մէջ: Աւելին ևս. ձեռնարկու-կապիտալիստների
դասակարգը ևս այս կերպ դադարում է ազատ դասակարգ լինե-
լուց և լուծւում է «մասնաւոր տէրերի» ընդարձակ խաւում, որոնք
արգիւնքներ են վաճառում, մինչև նախա-կապիտալիստական ժա-
մանակների արհեստաւորն իսկ: Միւս կողմից ժամանակակից
բուրժուազիայի շատ կարգերը ամենևին չեն մտնում «Искра»-ի
սահմանման տակ: Յիրաւի, «հին բարի ժամանակների» ար-
հեստաւորը իսկապէս բնորոշում է «հասարակական արտադրու-
թեան միջոցների մի մասի իւրացումը և նրանց գործադրութեամբ
մասնաւոր տնտեսութեան համար», այնինչ ժամանակակից վաճա-
ռականը կամ բանկիրը ամենևին գործ չունի արտադրութեան մի-

1) «Искра» № 33, стр. 4.

2) «Искра» № 27, стр. 2.

ոչ մի, գոնէ միւս ձևով ներս թափանցեցին նրա սահմանման մէջ և նրա մէջ մի որոշ տեղ գրաւեցին: Այնինչ, հենց այդ արհամարհման փորձը նրա դասակարգւածական համար անպատիժ չանցաւ, խճիճ և շփոթ մտցնելով նրա մէջ:

Այդ շփոթից ուղղակի կախւած է և այն փաստը, որ ուսումնասիրելով,—այդ աշխատանքի և քաղցի տառապեալին գործարանական բանւորի տառապանքի այդ հարազատ եղբորը,—«Искра»-ն խել է բանւորական միջավայրից և բարձրացրել «բուրժուա»-ի ատրիճանը: Այս օրինակով ամենից լաւ երևում է, որ դասակարգային կուռի կեղծ թէօրիան միայն տրամաբանական սխալի հետեանք է: Ոչ, նա անխուսափելի կերպով տանում է դէպի գործնական սխալներ, որոնցից իւրաքանչիւրը կործանիչ հետեանքներ կարող է ունենալ յեղափոխական սօցիալիզմի գործի համար:

Աշխատաւոր Ռուսաստանի այս երկու տարրերի եզրայրական դաշը յեղափոխութեան զօրաւոր յարձակողական ընթացքի անհրաժեշտ պայմանն է: Իսկ «Искра»-ն իր թէօրիայով բաժանում է այդ տարրերը և դրանով ստեղծում է արհեստական արգելքներ գիւղում և քաղաքում բանւորական մասսաների շարժման այն ակախ համադրութեան գործին, որը հանդիսանում է ժամանակի հերթական կենսական խնդիրը: Աշխատաւոր ժողովրդի այս երկու տարրերի մէջ սեպ են ցցում, արացման սերմեր են ցանում: Բանւորներին սովորեցնում են նայել, իբրև թըշնամի դասակարգի անդամներ լրա, նոյն այն գիւղացիներին, որոնք Մարքսը անւանում է «այնպիսի բանւորներ որոնք գեռ չեն դարձել փետրած հաւ և իրենք են իրենց արտադրութեան գործիքները կարգադրում»: Այն թէօրիան, որին յարում են ուսումնասիրող-դէմօկրատները, ոչ միայն գիտական մոլորութեան վրա է հիմնւած, այլ և գործնականապէս վնասակար է յեղափոխական սօցիալիզմի գործի համար:

3) ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԻՒՂԱՅԻՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐ-ԳԱՅԻՆ ԴԻՐԲԸ

Ի ննա, վաստակ և աշխատանք,—այսպէս են եկամուտի երեք հիմնական, հակամարտ ձևերը կամ տեսակները պարզացած

կապիտալիստական հասարակութեան մէջ: Սրա համեմատ էլ վերջինս բաժանուած է երեք հիմնական, հակամարտ դասակարգի.—հողատէրեր, կապիտալիստներ և բանւորներ: Հասկանալի է, որ տընտեսական կեանքի երևոյթները միշտ չի կարելի մաքուր ձևով դիտել. գոյութիւն ունեն նաև անցողական և խառն ձևեր. գոյութիւն ունեն և այնպիսի ձևեր, որոնք կեղծ կերպարանք ունեն, թիւն ունեն և այնպիսի ձևեր, թւում են ոչ այն, ինչ որ իսայիսք առաջին հայեացքից թւում են ոչ այն, ինչ որ իսկապէս են: Այսպիսի կեղծ ձևերը կարող են մոլորութեան մէջ կապել վերլուծութեան մէջ անփորձ և անվարժ իդէոլոգիան, իսկ աւելի ևս՝ կարճատես զօգմատիկին:

Պարզ է, օրինակ, որ խոշոր գիւղատնտես հողատէրը ներկայացնում է խառն ձև: Ստանալով և՛ բնատա, և՛ կապիտալիստական վաստակ, նա կրկնապատիկ «ունեոր» է, կրկնապատիկ «արուրեմն մենք չըպիտի՛ նայենք արտադրութեան միջոցներէից չըբաժանւած գիւղացուն իբրև եռապատիկ ունեորի վրա, որ և բնութան հետեւ իր հողից, և իր սեփական տնտեսութեան զուտ տան է ստանում իր հողից, և իր սեփական տնտեսութեան զուտ վաստակը, և աշխատավարձը: Չէ՞ որ նրա եկամուտը հէնց ամբողջական, զանազան մարդկանց միջև չըբաժանւած եկամուտն է, նա ունի երեք բնութիւն.— նա և՛ հողատէր է, և՛ տէր, և՛ բանւոր իր «ձերնարկութեան»:

Այն մարդիկ, որոնք այս անակէտի վրա են կանգնած, չեն տարակուսում նաև այն բանից, որ գիւղացին յաճախ տառապում է սակաւհողութիւնից կամ փողազրկութիւնից: Կապալ անելով հողը և կարողութիւնը մէջ խրելով փոխ տուղի ձեռքում,—ասում են նրանք,— գիւղացին վարում է ճիշտ այնպէս, ինչպէս գործարանատէրը, ուր բանկիւրից պարտք է անում, կամ կապալով հող է վերցնում գործարան կառուցանելու, հանք մշակելու, քարհանք բանեցնելու համար: Գիւղացու յարաբերութիւնը դէպի վաշխատուն կամ հողատէրը ոչ թէ նման է բանւորի յարաբերութեան դէպի իր ձեռայլ կապիտալիստ-ձեռնարկուի յարաբերութեան փողի և հողի տէրը: Նարկութեան համար հարկաւոր փողի և հողի տէրը:

Այս մտածողութիւնները կարող կերպով բանասերութիւնը դրդում է մի շարք մարդկանց կտրուկ կերպով բաժանել աշխատաւոր գիւղացիութիւնը արդիւնագործական պրօլետարիատից և ոչ միայն չըմիացնել վերջինիս հետ «բանւոր դասա-

կարգ» ընդհանուր, բարձրագոյն հասկացողութեան մէջ, այլ ընդհակառակը աշխատաւոր գիւղացիութիւնը դնել բուրժուազիայի շարքում: «Բուրժուազիան լինում է խոշոր, միջին, մանր և մանրագոյն»,— առում են նրանք. «գիւղացիութիւնը իր մասսաներով վերաբերում է երկու վերջին կարգերին: Բայց մանրագոյն բուրժուազիան էլ այնուամենայնիւ բուրժուազիա է»:

Միւսներն էլի մի վերջին դիջում են անում. նրանք համաձայնում են ձանաչել գիւղացիութեան մի նշանաւոր մասը «կիսապրօլետարիատ», հետեւաբար, միւս կողմից՝ կիւրաբուրժուազիա:

Բնորոշ է այս գէպըում այն, որ այսպիսի հայեացքի կողմնակիցները միշտ քայլում են մարքսիզմի դրօշակի տակ: Այնինչ, հէնց «Կապիտալի» հեղինակի խոր տնտեսական վերլուծութիւնը քանդում է հիմնական պատճառաբանութիւնները այս «աշակերտները», որոնք ուսուցչի անունովն են երգւում:

Իսկապէս ճիշտ է, որ գիւղացու յարաբերութիւնը ղէպի փոխատուն նման է բուրժուա-կապիտալիստի յարաբերութեանը ղէպի բանկիրը: Կատարելապէս սխալ է. և մի այսպիսի բան կարող են պնդել միայն այնպիսի մարդիկ, որոնք ամենեւին չեն հասկանում Մարքսի խոշոր տնտեսական ծառայութիւններից մէկը, այն է՝ նրա պարզաբանած զանազանութիւնը կապիտալիստական և վաշխառուական վարկի (կրէդիտի) միջև: Ինչպէս յայտնի է, «Կապիտալի» III հատորում Մարքսը ապացուցում է, որ արտաքին ձեւերի նմանութեան հետ միասին, վարկի և վաշխառութեան միջև ըստ էութեան կարևոր զանազանութիւնը ոչ միայն քանակական է՝ հիմնւած տոկոսի չափի վրա, այլ որակական՝ սկզբունքային: Ժամանակակից վարկ, Մարքսի հայեցակէտից, մենք տեսնում ենք այնտեղ, ուր վարկային տուրևառ տեղի է ունենում երկու կապիտալիստների միջև. իսկ վաշխառուական բնաւորութիւնն նա ստանում է այնտեղ, որտեղ փոխառուն ոչ կապիտալիստական արտադրող է: Ինչից է ուրեմն կախած այսպիսի զանազանութիւնը: Պատասխանը շատ պարզ է: Երբ մի կապիտալիստ միւսից փոխ է առնում կապիտալիստական արտադրութեան նպատակներով, ապա փոխ առած փողերը նրան անաշխատ եկամուտ են բերում, և նա միայն այդ եկամուտի մի մասն է բաժին հանում բանկիրին, որը նրան փող

է փոխ տել: Տուրևառի հետեւանքը փոխառու-կապաւալիստի համար զուտ պլիւս է, նրա ձեռքում եղած գումարի աճում: Ծնորհիւ վարկի նա վերջիվերջոյ ստացաւ մի որոշ գումար հարստութիւն, որ որոշ արժէք է ներկայացնում, չլտալով դրա փոխարէն էքվիվալէնտ (մի որոշ արժէքի քանակութիւնը չափող ուրիշ արժէք. ծ. թ.). իսկ երբ փոխատուից փող է վերցնում մի ոչ կապիտալիստական արտադրող, այդ գէպըում նա փոխ առած կապիտալից ոչ մի կապաւալիստական վաստակ չի ստանում և փոխատուին «բաժին» տալու ոչինչ չունի. փոխառութեան տոկոսները նրա համար ներկայանում են իբրև ուղղակի պակասեցում, մինչև նրա տնտեսութեան մէջ. շնորհիւ վարկի՝ (փոխառութեան) նա վերջիվերջոյ տալիս է արժէքի մի որոշ գումար, ոչ ոքից համապատասխան էքվիվալէնտ չը վերցնելով: Այսպիսով, փոխառու-կապիտալիստը վերջում մի բան ստանում է, ոչինչ չը տալով, իսկ ոչ կապիտալիստական փոխառուն մի բան տալիս է, ոչինչ չառնելով ¹⁾: Այստեղից են մի կողմից բուրժուական ներբողները կապիտալիստական վարկին, իսկ միւս կողմից՝ ժողովրդական անէծքները վաշխառութեան հասցէին: «Մէկի և միւսի միջև ընկած է երկու հասարակական արտադրութեան ենթանց համապատասխանող հասարակական կարգերի տարբերութիւնը» ²⁾:

Այսպիսով, ձեւի արտաքին նմանութեան տակ թաղնւած է ոչ միայն տարբերութիւնը, այլև հակասութիւնը սօցիալական փոխադարձ յարաբերութեան էութեան:

Կատարելապէս նոյն բանն ենք տեսնում նաև հողի կապալով վերցնելու գէպըում: Երբ մենք ունենք էպէս-կապիտալիստական յարաբերութիւն, յարաբերութիւն հողատիրոջ և կապիտալիստ-ֆերմէրի (ագարակագործ), ապա կապալավարձի մեծութիւնը չափւում է մօտաւորապէս բէնտայով: Իսկ եթէ կապալառու է մի ոչ կապիտալիստական արտադրող, ապա կապալավարձի մէջ գտնում ենք նոր կարևոր տարրեր: «Մէնտան, ստում է Մարքսը «Misère de la philosophie»-ում, հողատիրոջ դիմաց կանգնեցնում է... արդիւնաբերող կապիտալիստին, որը հողից եկամուտ է հանում վարձու բանւորների աշխատանքի միջոցով և հողատիրոջը տալիս է իբրև կապալավարձ միայն արտա-

1) «Капитал» հատ. III, էր. 516.

գրութեան ծախսերից աւելացածը, արտադրութեան ծախսերի մէջ հաշուելով նաև կապիտալի վաստակը: Դարձեալ, այս գործառնութիւնը կապալառուի համար վերջանում է նրա կարողութեան անուսով առանց նրա կողմից համապատասխան աշխատանք ծախսելու, և նա միայն հողատիրոջը բաժին է հանում մի որոշ մասը ստացած յաւելեալ արժէքի, ուրիշ մարդկանց չըվճարած աշխատանքի: Այլ բան է մանր աշխատաւոր գիւղացիութեան ոչ կապիտալիստական կապալի դէպքում: Բաւական չէ, որ հողի համար վճառունները պահասեցումներ են սեփական, իր մէջընդ ձեռք բերած գիւղացիական հարստութիւններից, պահասեցումներ, որոնք ոչ մի տեղից չեն լրացում, վճարման մեծութիւնն իսկ շատ է անցնում զուտ բէնտայի սահմաններից: (Այն, ինչ որ նա վճարում է կապալի ձևով, ոչ միայն յաճախ կլանում է նրա վաստակի մը մասը, այսինքն նրա սեփական յաւելեալ աշխատանքի մի մասը, որը վրա նա իրաւունք ունի իբրև սեփական աշխատանքի գործիքների տէր, այլ և մի մասը նօրմալ աշխատավարձի, որը նա այլ պայմաններում կստանար նոյն քանակութեամբ աշխատանքի համար» 1):

Այսպէս է մեր «եռապատիկ ունևոր», թէև մանր բուժուայի կերպանափոխութիւնը: Մինչև քիչ թէ շատ ուշադիր վերլուծութիւնը նա մեր առաջ կանգնած էր իբրև եռամի մի էակ.—բէնտայի, կապիտալիստական վաստակի և աշխատավարձի սեփականատէր: Բաւական էր ձեռք առնել գիտական վերլուծութիւնը — և վերջիվերջոյ մեր «բուրժուան» յայտնում է մեզ մի մարդի կերպարանքով, որը զրկւած է մինչև անգամ նօրմալ աշխատավարձից...

Այսինչ մեր վերլուծութիւնը դեռ չի վերջացած: Մենք քնննեցինք երկու տիպիք տնտեսական գործառնութիւն, որոնք առանձնապէս մօտիկից շօշափում են գիւղացուն, և գտանք որ նրա մասնակցութեամբ այս գործառնութիւնները բոլորովին փոխում են իրենց սօցիալական նշանակութիւնը, համեմատած այն բանի հետ, ինչ որ նրանք ներկայացնում են, երբ նրանց մէջ բոլոր գործող անձերը կապիտալիստներ են: Նման է միայն արտաքինը. այդ գանազանութիւնը կարող են չընկատել միայն այն մարդիկ, որոնք վուրգար մակերևութահայեացքից այն կողմը չեն գնում: Բայց նոյն բանը ճիշտ է դուրս գալիս նաև գիւղացու շատ

ուրիշ տնտեսական յարաբերութիւնների համար,— իսկ առանձնապէս ոուս գիւղացու:

Վերցնենք թէկուզ առ-ու-ծախը: Ապրանքների փոխանակութիւնը, ասում է քաղաքատնտեսութիւնը, էքզիվալէնտների փոխանակութիւն է: Հաւասար արժէք՝ հաւասար արժէքի համար:

Եւ այդ գրութիւնը ճիշտ է, երբ փոխանակութեան մասնակցիցները հաւասարազօր են: Առանձին ինքնուրոյն արտադրողներ, իրար մէջ բաժանելով աշխատանքը, ապրանքների փոխանակութեան անւան տակ, հաւասար ծառայութիւններ կը փոխանակէին. մէկը միւսի համար միջին հաշուով միատեսակ աշխատանք գործադրած լինելով: Զանազան ճիւղերի առանձին կապիտալիստներ ապրանքներ փոխանակելիս յետ են ստանում իրենց ծախսերը, վրան աւելացրած ծախսած կապիտալի հաւասար միջին վաստակը: Իսկ ինչ է կատարում, երբ փոխանակում են հացի վաճառականը և սովորական գիւղացի—հողագործը: Այս հարցին բաւական արտայայտիչ պատասխան են տալիս՝ առաջինը հացի աշխատանքի և գարնանային դների զանազանութիւնը, իսկ երկրորդը՝ ոուս մուժիկի մի շարք բնորոշ ստացւածքները, հետևեալներէ նուս «գարդ մի անիւր, մայրիկ—հաճարիկ, որ ճանապարհօղ ընկալէս.— «գարդ մի անիւր, մայրիկ—հաճարիկ, որ ճանապարհօղ ընկալէս» նուս է քաղաք գարնանը աւելորդը ըվճարեմ և յետ կըբերեմ»: «մի ողբա վարսակ, որ Մօսկա տարայ, յետոյ եռապատիկ թանգ կըվճարեմ և տուն կըվերադարձնեմ»... Ինչպէս տեսնում էք, գիւղացին հացը ծախում է, թէև չի կարող առանց նրան եօլա գնալ, ստիպւած պիտի լինի նորից գնել: Վաճառումը այստեղ ժամանակաւոր բնաւորութիւն է կրում. նրա նպատակն է՝ փող ծածանակաւոր բնաւորութիւն է կրում. նրա նպատակն է՝ փող ծածանակաւոր ոչ թէ աշխատանքի բաժանումի առաջ բերած փոխանակապէս ոչ թէ աշխատանքի բաժանումի առաջ բերած փոխանակութիւնն է, այլ փողի փոխառութեան մի առանձին տեսակը՝ մեծ, նակութիւնն է, այլ փողի փոխառութեան մի առանձին տեսակը՝ մօտ, շատ մեծ, տոկոսներով: Հացը, որ վերադառնում է մուժիկի մօտ, մի տեսակ գրաւ դրած իրի դեր է խաղում, միևնոյն ժամանակ ասարբեր սովորական գրաւային գործառնութիւններից. գրաւ պահպանւած լինելը փոխառուի համար ապահոված չէ:

Այսպիսով, այստեղ էլ էքզիվալէնտների փոխանակութեան սովորական բուրժուական, յարաբերութիւնները, մուժիկի վերաբերմամբ գործադրելիս, փոխում է իր տնտեսական իմաստը և «դռնուսում է իր հակադրութիւնը»՝ պայմանադիրներից մինի ոգտուելով միւսի չվճարւած աշխատանքից:

Վերցնենք ուսական տնտեսական իրականութեան համար դարձեալ մի տիպիքական յարաբերութիւն, վարձելու պայմանագրութիւնը: Մեզանս մեծ չափով տարածւած է ձիով աշխատելու համար վարձելը: Աւանդի նահանգներից մեծ մասում մենք ունենք մի ամբողջ շարք կալւածատիրական տնտեսութիւններ, որոնք իրենց սեփական անասուններով, կարգ ու սարքով ապահովւած չեն: Մի քանի նահանգներում բոլոր աշխատանքների 50 մինչև 750/0-ը կալւածատիրական տնտեսութիւններում կատարւում է գիւղացիների սարք ու կարգով: Այսպիսով, այստեղ աշխատանքի համար վարձուում է ոչ թէ արտադրութեան միջոցներից զրկւած պրօլետարը, այլ ընդհակառակը կալւածատիրոջ մօտ, որը զրկւած է անհրաժեշտ արտադրութեան միջոցների ամբողջ կէսից, վարձուում է այդ ունեցող հողագործը: Թւում է թէ այս տուր-և-աւր բուրժուական քաղաքատնտեսութեան բոլոր կանոնների համեմատ պիտի յանգէր էք վիվալէնտների փոխանակութեան: Եւ սակայն գիւղացի-հողագործի ընդհանուր դրութիւնը, իբրև ոչ կապիտալիստական արտադրողի, այն կապիտալիստական հասարակութեան մէջ, որտեղ միայն երկու դրութիւններ են հնարաւոր—մուճ կամ զնդան—բոլորովին այլ տեսանքի է հասցնում: Ամեն մի մարդ, որ ծանօթ է ուս գիւղի էկօմօմիկայի ուսումնասիրութիւններին, լաւ գիտէ, օրինակ, թէ ինչ է «ձմերային վարձելը», և ինչպէս է նա ներգործում գիւղացիական աշխատանքի վարձատրութեան վրա. գիտէ և այն առհասարակ իւրատեսակ օրէնքները, որոնցով կանոնադրւում է այդ վարձատրութիւնը: Գիւղացիական ընտանիքի համար դրսում աշխատելու վարձելը ունի օժանդակ աշխատանքի նշանակութիւն, և նրա վարձատրութիւնը սահմանւում է ոչ թէ «օրգանիզմի աշխատանքի ուժի վերարտադրելու արժէքով», այսինքն գոյութեան միջոցների նւազագոյնով, այլ այն պակասորդով մինչև այդ նւազագոյնը, որին ստեղծում է գիւղացու երկրագործական վաստակածի աղքատիկ քանակը կամ, ուրիշ խօսքով, այն տարբերութեամբ, որը կայ գոյութեան նւազագոյնի և այդ նւազագոյնին չը հասնող գիւղական տնտեսութեան ընդհանուր եկամուտի մէջ:

Մի խօսքով ժամանակակից հասարակութեան մէջ չը կայ մի այնպիսի տեսակի կապիտալ, որի շահագործումից չը տառապէր աշխատաւոր գիւղացիութիւնը: Եւ հողային սեփականութեան մէջ

զրւած կապիտալը, և՛ փոխատուական կապիտալը, և՛ առևտրական, վաճառականական կապիտալը, և՛ արտադրական կապիտալը—ստեղծում են մի ամբողջ շարք բարդ տնտեսական յարաբերութիւններ, որոնց հետևանքը այն է, որ գիւղացու չը վճարւած աշխատանքը զանազան ճանապարհներով և անթիւ առակներով միանում է մի ոսկէ հեղեղատի մէջ,—միանում է պրօլետարիատի չը վճարւած աշխատանքի հետ միասին յաւելեալ արժէքի մի ընդհանուր ազգային ֆօնդի մէջ, որը յետոյ տարածւում է ամեն տեսակի և աստիճանի բուրժուաների, կապիտալիստների և տէրերի գրպանները: Բայց կապիտալիստների այս բոլոր տեսակները շահագործում են մուժիկին ոչ միայն իւրաքանչիւրը առանձին, ոչ միայն հատ-հատ, ոչ, նրանք դեռ միջոց են գտնում նրան ժպտով շահագործելու: Եւ այդ միջոցն է ժամանակակից պետութեան մեխանիզմը:

Ժամանակակից պետական մեխանիզմը ինքն արդէն ներկայացնում է մի հսկայական տնտեսական ձեռնարկութիւն: Եւ ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ պետական տնտեսութիւնը, որը յաճախ կոչւում է «հասարակական» և մինչև անգամ «ժողովրդական», իսկապէս մի տնտեսութիւն է, կառավարող դասակարգերի մի տնտեսական ¹⁾ ձեռնարկութիւն, և շատ ձեռնտու ձեռնարկութիւն: «Պետութիւնը միշտ հանդիսանում է որոշ ձևի սեփականութեան ներկայացուցիչ կամ թէ սեփականութեան մի քանի ձևերի միացման, համաձայնութեան ներկայացուցիչ: Սրանումն է բոլոր գաղտնիքը այն գործունէութեան, որ պահանջում է, որ պետութիւնը ինքը տնտեսական ոյժ դառնայ և որ նա ունենայ միջոցներ և օրգաններ հեշտացնելու համար սեփականութեան մի ձեռքից միւսն անցնելը»: ²⁾ Եւ ուսաց ինքնակալութիւնը, օրինակ, ներկայացնում է մի ընդարձակ բաժնեդրական ընկերութիւն, որ կառավարւում է ահագին պետական կալւածքները և ձեռնարկութիւնները, որը անմիջական կերպով ներկայացնում է կապիտալիստական տնտեսութիւններ վարձու բանւորներին, կապալառու-գիւղացիներին և այլն շահագործութեան ուղղակի և անուղղակի կերպով: Սրան միանում է նոր հսկայական

1) Մենք ի հարկէ չենք ասում միայն տնտեսական:
 2) Antonio Labriola, «Essais sur la conception materialiste de l'histoire», p. 233a

Ջրհանը չը վճարած աշխատանքը դուրս քաշելու համար, այսինքն յաւելեալ արժէքը՝ տուրքերի, մաքսի, աքցիղի և այն սիստեմի ձևով, որոնք իրենց ծանրութեամբ ընկնում են գլխաւորաբար անմիջական ոչ-կապիտալիստական արտադրողները ուսերին: «Անհատ կապիտալիստները, — ասում է Մարքսը, — շահագործում են գիւղացիութիւնը գրաւառութեան և վաշխառութեան միջոցով, իսկ կապիտալիստների ամբողջ դասակարգը իր ամբողջութեամբ շահագործում է գիւղացիութիւնը պետական տուրքերի ձևով: «Մենք գիտենք, թէ ինչպէս որոշ տեղեր բոլոր հարկերի և տուրքերի գումարը աւելի է, քան հողագործական անտեսութեան զուտ եկամուտը և, հետևաբար, փաստօրէն գիւղացուն դարձնում է կէս-մշակ, կէս-ճորտական ծառայ ժամանակակից պետութեան, որը նրան մի պատառ հող է թողնում, որպէսզի նա ինքը իր համար գոյութեան միջոցներ ձգի, և որպէսզի պետական մեխանիզմը պահպանելու համար, նրա տաժանելի ուշխատանքի փոխարէն կարիք չը լինի նրան կերակրել կամ վարձ տալ:

Ուրեմն եթէ հասարակութեան բաժանումը դասակարգերի սահմանում է ամենից առաջ և ամենից մօտիկ բաշխման պայմաններով, եթէ դասակարգերի հակամարտութիւնը անմիջապէս սահմանում է բնական հակամարտութեամբ, հակառակ համեմատականութեամբ այն եկամուտների տեսակների, որոնցով ապրում են հասարակութեան որոշ խւերը, ապա հարց է առաջ գալիս, ուրեմն ո՞ր դասակարգին մենք պիտի վերագրենք աշխատաւոր գիւղացիութիւնը: Պէտք է արդեօք մենք նրան միացնենք բանկիրների, կապիտալիստ-նախաձեռնողների և այլոց հետ «բուրժուազիայի» բարձր հասկացողութեան մէջ, թէ ընդհակառակը, «բանւորական դասակարգի (աշխատաւոր դասակարգ) բարձր հասկացողութեան մէջ»: Պրօլետարիատի հետ միասին, որին կապիտալիստական արդիւնաբերութիւնն է ստեղծել: Մենք կարծում ենք, որ այն ամենից յետոյ ինչ որ վերելում աւելց, բաւական է միայն այս հարցը դնել, որ պատասխանը ինքն իրան ստացւի:

Պ. Լենինի և ուրիշների փորձը գիւղացիութիւնը իբրև բուրժուազիա պատկերացնել, թէկուզ «մանր և մանրագոյն» բուրժուազիա, հիմնւած է բացառապէս այն բանի վրա, որ դասակարգի էական յատկանիշները մոռացւում են և ուշագրութիւնը

զուտ արտաքին և ձևական յատկանիշների վրա է կենդրոնանում: «Ինչպէս տեսնում էք, գիւղացիների շահագործումը միայն իր ձեռով է տարբերում բանւորների շահագործումից: Թէ սրանց և թէ նրանց շահագործողը միևնոյնն է — կապիտալը»: Ո՞ւր են և թէ նրանց շահագործողը միևնոյնն է — կապիտալը»: Ո՞ւր են պատկանում այս խօսքերը: Սրանք այն մարդու խօսքերն են, որ վաշխառութեանը համարում են իրենց ուսուցիչը, սրանք «ոչ մարքսիստ» կարլ Մարքսի խօսքերն են:

Բայց գուցէ, պրօլետարիատի շահագործման հակառակ, աշխատաւոր գիւղացիութեան շահագործումը կարող է վերացել միքանի աննշան կարկատաններով և նորոգումներով հէնց բուրժուական հասարակութեան սահմաններում: Գուցէ հէնց այդ պատճառով է, որ աշխատաւոր գիւղացիութեան «դասակարգային շահը» չէ զուգադիպում պրօլետարիատի դասակարգային շահին: Գուցէ հէնց այդ պատճառով մեր վկայութիւնը Մարքսից լրիւ չէ: Ոչ, «միայն կապիտալի անկումը կարող է տանել դէպի չէ»: Ոչ, «միայն կապիտալի անկումը կարող է կոտրել նրա տնտեսական կառավարութիւնը կարող է կոտրել նրա տնտեսական կարիքի և հասարակական գեղարդացիայի ճնշումը»: Եւ այս խօսքերը նոյնպէս պատկանում են ոչ մարքսիստ կարլ Մարքսին:

Իհարկ է, անհատ գիւղացին բացառիկ բաղաւոր պայմաններում, կարող է հարստանալ և «բուրժուա»-կապիտալիստ դառնալ մինչև անգամ ժամանակակից կազմի սահմաններում: Բայց դա կը լինի մօտաւորապէս նոյնպիսի հազազիւտ բացառութիւն, ինչպէս և բանւորը, որ գործարանական յերարխիայի աստիճանները բարձրանալով կարող է հասնել մինչև գործարանի կոռավաւոր պաշտօնը, ապա իր փոքրիկ գործարանը բանալ և յետոյ կապիտալիստների շարքը մտնել: Բուրժուական բարոյագէտները իհարկ է միշտ ցոյց կը տան այս օրինակները, իբրև մի ապացոյց, որ հնարաւոր է ամբողջ պրօլետարիատի և ամբողջ աշխատաւոր գիւղացիութեան համար աշխատասիրութեամբ, խնայողութեամբ և խելով հասնել ժամանակակից հասարակութեան մէջ նախանձելի բարեկեցութեան: Բայց սօցիալիստի համար պարզ է, որ անհատ անձնաւորութիւնների այսպէս հարստանալու հնարաւորութիւնը ենթադրում է նրանց բարձրացումը ի հաշիւ նախկին վիճակում ֆնացած մասսայի:

Աշխատաւոր գիւղացիութեան շահերը անհամաձայնելի են բուրժուական կարգի հիմքերի հետ: Աշխատաւոր գիւղացիութեան թշնամին կապիտալն է իր բոլոր ձևերով և տեսակներով: Գիւղացին, Կ. Մարքսի արտայայտութեամբ, պարզապէս «այնպիսի բանւոր է, որը դեռ ևս չի դարձել փետրած հաւ, այլ ունի իր սեփական աշխատանքի գործիքները»: Սրան հարկաւոր է դեռ աւելացնել, որ նա դեռ «փետրած հաւ» չի ներկայացնում միայն աշխատանքի գործիքներից ինքնորոշնաբար օգտւելու տեսակէտից. իսկ միւս բոլոր տեսակէտներից նա յիշեցնում է ոչ միայն «փետրած հաւ», այլ նաև յիշեցնում է մի եզր, որից յաջողեցնում են մի քանի կաշի հանել: Այդ պատճառով գիւղացիութեան և պրօլետարիատի փոխադարձ յարաբերութիւնների խնդրում մենք իրաւացի ենք համարում ոչ թէ Կառուցիչուն, որի կարծիքով դասակարգային տեսակէտից գիւղացին, իբրև այդպիսին, «թշնամաբար է կանգնած» պրօլետարիատի դիմաց, — այլ Վանդէրվելդին և Լիբկնէխտին, որոնց կարծիքով աշխատաւոր գիւղացիութիւնը ոչ քանակապէս այլ որակապէս, սկզբունքով տարբերում է բուրժուազիայից, և թէև ձևապէս պրօլետարիատ չի հանդիսանում, բայց կարող է վերջինիս հետ միասալ «բանւոր դասակարգի», «աշխատաւոր և շահագործւող ժողովրդի» բարձրագոյն հասկացողութեան մէջ:

Վ. Չերնով

« Ազգային գրադարան

NL0201201

